

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Avvikande femininitet

En kvalitativ studie om hur missbrukande kvinnor skildras i
socialtjänstens utredningar

SQ1562, Vetenskapligt arbete i socialt arbete, 15 hp
Scientific Work in Social Work, 15 higher education credits
Grundnivå
2011-11-29
Sofie Borg & Moa Svensson
Handledare: Birgitta Jansson

Abstract

Titel Avvikande femininitet - En kvalitativ studie om hur missbrukande kvinnor skildras i socialtjänstens utredningar

Författare Sofie Borg och Moa Svensson

Nyckelord Kvinnor, Missbruk, Diskurs, Socialtjänst, Utredning

Vårt syfte har varit att granska hur kvinnor med missbruksproblematik skildras i socialtjänstens utredningar inför bedömning av behandlingsinsatser. Vi har undersökt på vilket sätt missbrukande kvinnor beskrivs med avseende på moderskap, femininitet och relationer. Vi har också tittat på vilket utrymme kvinnorna getts att uttrycka sina egna tankar i utredningstexten, samt hur den rådande diskursen kring kvinnliga missbrukare reproduceras alternativt utmanas i utredningstexten. Vi har använt oss av en kvalitativ metod i form av Faircloughs kritiska diskursanalys. Vår empiri bestod av fyra stycken missbruksutredningar gällande kvinnor över 18 år, med barn. De hade alla blivit beviljade bistånd i form av vård och behandling. För att analysera vårt resultat har vi använt två teorier; socialkonstruktionism samt Foucaults maktbegrepp. Vi fann att den bild utredningarna gav av de missbrukande kvinnorna till stor del liknade den bild som tidigare forskning visat på och den föreställning om missbrukande kvinnor som råder i samhället i stort. Kvinnorna beskrevs som otillräckliga och dåliga mödrar, och som att de uppvisar en motbild till traditionell femininitet. Deras relationer till män beskrevs som problematiska och destruktiva. Vi fann också att socialsekreterarna har stor makt när det kommer till att beskriva och definiera kvinnorna och deras livssituation, något vi menar är viktigt att uppmärksamma och reflektera kring i sitt yrkesutövande.

Tack!

Vi vill tacka vår handledare Birgitta Jansson samt den stadsdel som bidrog med vår empiri. Särskilt tack till den nämndsekreterare på stadsdelskontoret som var ytterst hjälpsam genom hela processen och gav oss ett fint mottagande.

Moa & Sofie

Göteborg 2011-11-28

Innehåll

1. INLEDNING	1
1.1 Bakgrund.....	1
2. PROBLEMFÖRMULERING.....	2
2.1 Syfte	3
2.2 Frågeställningar	3
2.3 Disposition	3
3. BEGREPPSFÖRKLARING	3
3.1 Genus	3
3.2 Missbruk och beroende	4
3.3 Utredning	5
3.4 Klientkap	6
3.5 Bistånd	6
4. TIDIGARE FORSKNING.....	6
4.1 Missbruksforskning i stort	6
4.2 Kvinnor i behandling	7
4.3 Missbruk och moderskap	8
4.4 Aktforskning inom socialtjänsten	9
5. TEORETISKA PERSPEKTIV OCH BEGREPP.....	10
5.1 Diskursanalys som teori och metod	10
5.2 Socialkonstruktionism	11
5.3 Foucaults maktbegrepp	12
5.4 Teoriernas relevans för vår studie.....	13
6. METOD	14
6.1 Förförståelse.....	14
6.2 Kvalitativ metod	15
6.3 Sociala akter som empiri.....	16
6.4 Kritisk diskursanalys och Faircloughs tredimensionella modell	17
6.4.1 Analys enligt Fairclough.....	18
6.4.2 Kritik av metoden	19
6.5 Litteraturinsamling.....	20
6.6 Urval och avgränsningar	20
6.7 Tillvägagångssätt	21
6.8 Analysförfarande	22

6.9 Etiska överväganden	23
6.10 Metodologiska reflektioner	24
6.11 Reliabilitet, Validitet och Generaliserbarhet	25
7. EMPIRIBESKRIVNING	26
8. RESULTAT OCH ANALYS	26
8.1 Moderskap	27
8.2 Femininitet	31
8.3 Relationer	35
9. AVSLUTANDE DISKUSSION	38
9.1 Förslag till vidare forskning	39
REFERENSER	40
Bilaga 1	43
Bilaga 2	44

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

År 2011 utkom socialstyrelsen med en utredning, *Missbruksutredningen* (SOU 2011:35) för att se över lagarna *Lagen om vård av missbrukare i vissa fall* (LVM), *Socialtjänstlagen* (SoL), *Lagen om psykiatrisk tvångsvård* (LPT) och *Hälso- och sjukvårdslagen* (HSL). Bestämmelser kring missbruk inom dessa lagar skulle granskas. Man ville se över kommunernas och landstingens ansvar för missbruks- och beroendevården med målet att skapa en kunskapsbaserad och individanpassad vård. Detta tyder på att missbruksvården i Sverige är i behov förnyelse och granskning för att utveckla fungerande metoder. Vi anser dock att nämnda utredning brister i att problematisera genus som faktor inom missbruksvården. Kvinnornas särskilda position och utsatthet uppmärksammas inte, enligt oss, tillräckligt. Trulsson (2006) skriver i sin bok *Dans på lina; kvinna mamma och missbrukare* att kvinnor med missbruksproblematik är en särskilt utsatt grupp. De är utsatta för ett dubbelt utanförskap, dels genom att vara en minoritet i en mansdominerad miljö och dels genom att bli än mer stigmatiserade och hårdare dömda av samhället än manliga missbrukare. Kvinnor med missbruksproblem ställs ofta i motsats till hur en respektabel och funktionell kvinnlighet ser ut.

Beverly Skeggs (2000) skriver i sin bok *Att bli respektabel* om hur det samhälliga kvinnoidealet i korthet bygger på bilden av den ”goda modern”, den respektabla kvinnan som omhändertagande och behärskad med en kontrollerad sexualitet. Detta gör kvinnor med missbruksproblem till avvikare från den normativa bilden av kvinnor och kvinnlighet. Hon beskriver också hur respektabilitet är förknippat med klass. Arbetarkvinnor har historiskt sett beskrivits som farliga, förorenande, hotande, patologiska och respektlösa. Detta gör dem till en motbild till den respektabla kvinnan. Vi menar att det finns en likhet mellan hur missbrukande kvinnor och kvinnor från arbetarklassen har beskrivits under historien. Historiskt sett har samhället verkat för att omskola och normalisera ”avvikande” kvinnor, vilka främst härstammade från de lägre samhällsklasserna. Till exempel fanns det i Sverige under 1700-talet och början på 1800-talet anrättningar som kallades för *spinnhus*, vilkas syfte var att sysselsätta ”lösdrivande” kvinnor (Drugge 2011). Ytterligare ett exempel på hur kvinnor varit utsatta för ”korrigerande” genom historien är hur det ända in på slutet av 1900-talet utfördes tvångssteriliseringar av kvinnor. Detta skedde i linje med den rasbiologiskt inspirerade folkhälsopolitik som var gällande. Kvinnor kunde steriliseras med anledning av till exempel *sociala indikationer*, vilket innebar sterilisering på grund av att:

någon uppenbart var olämplig att handha vårdnaden om barn på grund av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten eller på grund av asocialt levnadssätt (SOU 2000:20:30).

När vi gått igenom samtida forskning har vi funnit flertalet exempel på hur denna ”korrigerings” fortfarande existerar inom samhället och missbruksvården, och idag tar den sig andra uttryckssätt.

Tina Mattsson (2005) beskriver i sin avhandling *I viljan att göra det normala – en kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården* om hur institutionsapparaten i form av behandlingshem inom missbruksvården än idag är del av att skapa och vidmakthålla könade normer, ideal och identiteter. Hon beskriver hur personal på de institutioner hon studerat fungerar som verktyg för att visa på en korrekt maskulinitet eller femininitet. Detta görs genom att personalen fungerar som modeller för hur man ”bör” göra kön på ett korrekt sätt. Behandlingen skall också aktivt verka för att normalisera det avvikande och lära ut rätt sorts könade beteenden för att omskola kvinnorna till att uttrycka en ur samhällets syn fungerande kvinnlighet. Exempelvis lärs skönhetsstips och husmorskunskap ut till kvinnorna.

2. PROBLEMFORMULERING

Genom en historisk återblick kan vi konstatera att kvinnor ständigt har kontrollerats, ifrågasatts och granskats av samhället då de har gett uttryck för en alternativ femininitet till samhällets rådande bild av en respektabel kvinna. Med avstamp i detta har vi intresserat oss för att undersöka hur socialtjänsten som myndighet samt dess tjänstemän är med om att befästa och legitimera denna normativa femininitet. Vi vill undersöka hur diskursen kring kvinnor med missbruksproblematik visar sig i socialtjänstens utredningar. Som vi tidigare nämnt har den nyutkomna missbruksutredningen fallerat i att lyfta de missbrukande kvinnornas situation. I och med att de är utsatta för ett dubbelt utanförskap och diskriminering behöver medvetenhet väckas hos de som arbetar med dessa frågor. Det blir därför intressant att ställa sig frågan om även den sociala utredningen bidrar till korrigerings av missbrukande kvinnor. Att detta sker i vård- och behandlingssammanhang har i tidigare forskning konstaterats. Vi har för avsikt att med denna studie belysa vikten av ett medvetet utredningsarbete. Vi vill uppmana till reflektion kring språkliga processers inflytande över hur vi uppfattar vår sociala verklighet och hur vi beskriver sociala problem och socialt utsatta grupper. Vi anser att det är av yttersta vikt att studera den här typen av fenomen närmre då samhällsorgan av olika slag är med i att stigmatisera människor och grupper och befästa ett utanförskap. Detta är motsägelsefullt,

framför allt för socialtjänsten då deras uppgift just är att integrera människor i samhällsgemenskapen och uppmuntra till delaktighet.

2.1 Syfte

Syftet är att granska hur kvinnor med missbruksproblematik skildras i socialtjänstens utredningar inför bedömning av behandlingsinsatser. För att uppfylla detta använder vi oss av nedanstående frågeställningar.

2.2 Frågeställningar

- På vilket sätt beskrivs de missbrukande kvinnorna avseende femininitet, moderskap och relationer?
- Hur utmanas alternativt reproduceras föreställningar om ”den missbrukande kvinnan” som social grupp i utredningarna?
- Hur synliggör socialsekreteraren de missbrukande kvinnornas egna tankar och åsikter i utredningstexten?

2.3 Disposition

Vi har nu gett en kort beskrivning av bakgrunden till vårt studieområde och definierat vår problemformulering och vårt syfte. För att det skall bli enklare att följa med i upplägget i vår uppsats kommer vi nu att redogöra för uppsatsens vidare disposition. I nästa avsnitt förtydligar vi de begrepp som vi anser är genomgående relevanta för vår studie. I kapitel 4 går vi igenom tidigare forskning, med inriktning på det som ligger närmast vårt forskningsområde. I kapitel 5 förklarar vi de teoretiska perspektiv och begrepp som vi använt för att analysera vårt material samt diskuterar dess relevans för vår studie. Kapitel 6 är metodkapitlet, i vilket vi redogör för vårt metodval och vårt tillvägagångssätt. Vi ger också en närmre beskrivning av kritisk diskursanalys. I kapitel 7 redovisar vi vår empiri. I kapitel 8 följer resultat och analys integrerat. I kapitel 9 avslutar vi med en diskussion kring vårt resultat och ger förslag till vidare forskning.

3. BEGREPPSFÖRKLARING

3.1 Genus

Yvonne Hirdman (2003) myntade begreppet genus i Sverige på 1980-talet och idag är det ett allmänt använt begrepp. Hirdman skiljer mellan det biologiska könet och det socialt skapade könet. Genusbegreppet är kopplat till socialt konstruerade uppfattningar om manligt och kvinnligt. Det innefattar också könsrollsskillnader som Hirdman inte anser är biologiskt bestämda utan kulturellt

skapade. Hon talar om att ”göra kön”. När vi talar om begreppet könsroller vidare i texten menar vi av samhället skapade stereotypa föreställningar om vad som är manligt och kvinnligt och hur man förväntas bete sig utifrån sitt biologiska kön.

3.2 Missbruk och beroende

Då vår uppsats berör missbruk, tycker vi att det är viktigt att förtydliga vad begreppet betyder för oss och hur vi ämnar använda det i vår text. Vi har valt att se på begreppet utifrån den diagnostiska definitionen enligt Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM IV), vilken är en diagnostisk manual för psykiatriska sjukdomstillstånd och används inom hälso- och sjukvården i stora delar av västvärlden. Nedan följer definitionerna av missbruk och beroende, enligt denna manual, två begrepp som vi anser är viktiga att förstå skillnaden mellan. Definitionen är hämtad från Farmaceutiska Specialiteter i Sverige, FASS:

Missbruk

I det system som tagits fram för att tydligt kunna ställa diagnos på patienter med psykiska besvär (DSM-systemet), ska minst 1 av följande påståenden gälla under en och samma 12-månadersperiod:

1. Att vid upprepade tillfällen ha använt en substans, så att man misslyckats med att klara av sina skyldigheter i hemmet, skolan eller arbetet.
2. Att ha upprepat bruket i situationer där det medför stora risker för fysisk skada, t ex rattfylla.
3. Att vid upprepade tillfällen ha haft problem med rättvisan, t ex polisen, på grund av droger.
4. Att ha fortsatt med drogbruket trots att det givit upphov till återkommande sociala problem pga drogeffekterna.
5. Att symtomen aldrig uppfyllt kraven för *beroende* av drogen enligt vad som krävs, se nedan.

Beroende

Minst 3 av följande situationer ska gälla under en och samma 12-månadersperiod för att diagnosen *Beroende* ska slås fast:

1. Det sker en tillvänjning (toleransutveckling), med antingen behov av en påtagligt ökande mängd för att få effekt eller minskad effekt vid ett fortsatt bruk.
2. Det uppstår typiska abstinenssymtom eller att bruket fortsätter för att undvika sådana symtom.
3. Drogen används i större mängd eller under längre tid än man tänkt sig från början.

4. Man har ständigt en önskan att minska intaget.
5. Droget bruket ägnas mycket tid.
6. Droget bruket påverkar viktiga sociala aktiviteter.
7. Droget bruket fortsätter trots kunskap om skadeeffekterna.

(www.FASS.com 2011-11-11)

Begreppet *missbruk* syftar till att beskriva de sociala följderna av ett drogintag. Detta vill säga att en individ gång på gång får problem i sitt liv med till exempel arbete, relationer eller myndighetskontakter med anledning av sitt droganvändande. *Beroende* handlar mer om den psykiska och fysiska effekten av drogen. Att en individ inte längre klarar av att kontrollera sitt intag.

3.3 Utredning

Utredning är ett återkommande begrepp i vår uppsats. Det används på olika sätt i olika sammanhang och av olika författare och kräver därför ett klargörande av exakt hur vi använder begreppet i vår text.

SoL 2 kap 1 § säger att:

Varje kommun svarar för socialtjänsten inom sitt område, och har det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp som de behöver. Detta innebär ingen inskränkning i det ansvar som vilar på andra huvudmän.

Även om socialsekreterare är de som fattar beslut i många ärenden sker detta genom delegering från socialnämnden som bär det egentliga ansvaret för att utföra kommunens skyldigheter och för att bedöma kostnader. Socialsekreteraren skall därför göra en utredning som skall ligga till grund för nämndens beslut.

Begreppet utredning innefattar all verksamhet som föranleder att beslut fattas. Det är både den skriftliga dokumentation som ligger till grund för beslutet och det praktiska införskaffandet av information som görs i ärendet, t.ex. hembesök hos klienten (Socialstyrelsen 2010). Innan någon insats från kommunens sida blir aktuell skall en grundlig utredning av de aktuella förhållandena göras. Till socialtjänsten inkommer en ansökan eller en anmälan. Därefter påbörjas den utredning som skall utgöra underlag till det kommande beslutet. Målen för utredning respektive behandling skiljer sig åt på så sätt att utredningen skall vara ett insamlande och en kartläggning av klientens faktiska förhållanden, medan behandlingens funktion är att få till en förändring i dessa förhållanden.

När vi i vår text refererar till ordet utredning menar vi den skriftliga dokumentation som ligger till grund för beslut samt den process i vilken informationen inhämtas.

3.4 Klientskap

Leila Billquist (1999) tar upp att det i utredningen sker mer än vad som är dess syfte. I relationen mellan socialarbetare och klient sker alltid något, och så även i utredningsrelationen. Socialarbetaren påverkar klienten och dennes förhållanden i mötet även under utredningsarbetet när detta ej är syftet .

Under utredningens gång omformas personen som föremål för utredningen och blir ”klient”. Bernler och Johnsson (1995) beskriver det som att individen övergår från att vara kapabel till att bli beroende av myndighetens och samhällets hjälp. Klientskapet innefattar således dolda mekanismer som påverkar individen och dennes bild av sig själv och sina möjligheter

3.5 Bistånd

Begreppet syftar till att beskriva den hjälp eller det stöd som beviljas klienten genom ett gynnande beslut, vilket infördes i socialtjänstlagen 1980 (Billquist & Jonsson 2007). Bistånd kan utgå som ekonomisk hjälp i form av försörjningsstöd, det kan också innebära en insats om vård- och behandling.

4. TIDIGARE FORSKNING

Missbruksforskningen i Sverige och internationellt är omfattande och tvärvetenskaplig på så vis att den bedrivs inom flera vetenskapliga fält, bland annat medicin, sociologi och psykologi. Vi gör i detta kapitel inte anspråk på att täcka hela detta stora forskningsområde, utan tar bara upp det som ligger närmast vårt intresse- område. Fokus i detta kapitel kommer att ligga på den forskning vi funnit som vi anser är relevant för denna studie.

4.1 Missbruksforskning i stort

Synen på missbruk har under historien förändrats. Under senare delen av 1900-talet började missbruk allt mer ses som en sjukdom som skulle behandlas som en sådan (Trulsson 2003). Vi uppfattar det som att denna syn har börjat förändras och missbruk ses i större utsträckning som någonting mer komplext, där olika sociala, psykologiska och fysiologiska faktorer spelar in.

Inom medicinsk forskning kring droganvändande har man bland annat studerat hur narkotika av olika slag påverkar hjärnan och dess transmittorsubstanser (Agerberg 2004). Ytterligare forskning visar på vilka biologiska grundförutsättningar som påverkar mottagligheten för att riskera att hamna i ett missbruk. Wetherington (2007) beskriver i sin artikel *Sex-Gender Differences in Drug Abuse: A shift in the Burden of Proof* att kvinnor är mer sårbara än män när

det kommer till utvecklandet av ett beroende. Detta med anledning av kvinnors och mäns olika hjärnor och hormonsammansättningar. Författaren beskriver också hur denna forskning har varit en del i att driva på en pågående diskussion kring varför kvinnor och mäns missbruksvård bör skilja sig åt.

Ytterligare ett stort område inom missbruksforskningen fokuserar på att studera samsjuklighet mellan psykisk ohälsa och missbruk. Man har konstaterat att det ofta finns ett samband mellan de två och att en behandling där båda problemen integreras krävs för ett lyckat resultat (Olausson 2008).

I USA har Luck, Elifson och Sterk (2004) undersökt missbrukande kvinnors position inom välfärdssystemet. De har kommit fram till att de narkotikamissbrukande kvinnorna av samhället sågs som ovärdiga, i den meningen att de inte skulle få ta del av välfärdssystemet och den ekonomiska hjälp de var i behov av på grundval av deras presumtiva moraliska bristfällighet. De ställdes i motsats till andra grupper, så som gamla och funktionsnedsatta som sågs som värdiga att ta del av denna hjälp.

Vi har inte funnit någon forskning som exakt motsvarar det vi har ämnat att undersöka. Ovan har vi gjort några nedslag i den omfattande forskning som rör missbruk. Många studier har gjorts kring kvinnor i relation till missbruk (se t.ex: Hilde & Laanemets 2000, Trulsson, Länne & Nötesjö 1997, Kolfjord 2003). Vi har inte i samma utsträckning funnit motsvarande mängd forskning avseende män och missbruk. Detta tror vi beror på att det inom många områden är mannen som är uttalad norm. Kvinnan ses som en minoritet, vilken man behöver lyfta fram och studera särskilt. Vi har uppfattningen att när det i andra sammanhang forskas om människor görs det i störst utsträckning undersökningar på män, vilka då får representera hela mänskligheten.

4.2 Kvinnor i behandling

Inom forskning kring behandling har man konstaterat att det kan finnas fördelar med att ha en könsseparerad vård, då man kan ha olika behov utifrån sin roll i missbrukskontexten, familjen och i samhället i stort. Trulsson (2003) beskriver hur många kvinnor har råkat illa ut i missbrukssammanhang i förhållande till män, många bär dessutom med sig erfarenheter av sexuella övergrepp och separationer under uppväxttiden. Dessa trauman har lett till självmedicinering via missbruk. Även Laanemets (2002) beskriver i sin avhandling *Skapande av femininitet – om kvinnor i missbruksbehandling* hur det finns en föreställning i behandlingssammanhang om att kvinnor och män bör vårdas åtskilt p.g.a att kvinnorna skall ”skyddas” från männen och att de har ett behov av avskildhet från männen så att de kan ges möjlighet att hitta sig själva och leva ett liv som styrs av deras egna önskemål. Laanemets (2002) skriver även om hur en del av kvinnorna i behandling definierar sig själva som ”avvikare” gentemot den traditionella

femininiteten och hur de i behandlingen fått reflektera över sina tidigare relationer till män, användning av rusmedel och sexualitet. De såg på sitt missbruk och sitt tidigare beteende som en strategi för att motsätta sig den traditionella kvinnoroll som blivit ålagd dem.

Tina Mattson (2005) diskuterar hur personalen på de behandlingshem hon studerat, skall uppträda som förebilder för fungerande manlighet respektive kvinnlighet. Personalens kön görs oerhört betydelsefullt genom att göras till en egenskap som är fundamental för en lyckad behandling, den värderas ofta över utbildning eller annan kompetens hos behandlaren. Hon beskriver vidare hur man aktivt vill ”omskola” patienternas kvinnlighet då de ses som manhaftiga och icke respektabla kvinnor, det vill säga - de ”gör kön” på fel sätt. Tina Mattsson menar att fel sorts könade uttryck görs till ett avvikande beteende som skall behandlas i det som hon kallar en normaliserande missbruksvård. Särkilt kvinnorna får känna på denna tendens, det är deras könsuttryck som skall korrigeras för att hålla sig själva och även männen i schack.

Sammanfattningsvis kan vi se att det finns gott om exempel på hur behandling inom missbruksvården fokuserar på att omforma kvinnor som ger uttryck för en avvikande kvinnlighet.

4.3 Missbruk och moderskap

En annan inriktning inom forskning kring kvinnor och missbruk fokuserar på familj och moderskap. Moderskap är starkt kopplat till femininitet, den som är en ”bra mamma” är onekligen också en ”bra kvinna”. Laanemets (2003) beskriver hur kvinnorna i hennes avhandling upplever sig som diskvalificerade som mödrar med anledning av att de ej får bo och leva med sina barn, men också för att rusningsmedel och barn inte anses höra ihop. Trulsson (2003) beskriver hur man som kvinna är mer påpassad av samhället om man avviker från normer kring föräldraskap och bilden av ”den goda modern”. Trulsson (2006) har även studerat hur moderskap kan vara en stark drivkraft för många kvinnor när det kommer till att komma ur sitt drogmissbruk.

Vi uppfattar det som att kvinnor blir hårdare dömda av samhället till följd av sitt missbruk och dessutom inte blir betraktade som ”riktiga” kvinnor eller riktiga mödrar. Därför blir projektet att bygga upp en, enligt samhället, respektabel och fungerande femininitet viktigt för dessa individer. Både inom behandlingssammanhang och i kvinnornas egna strategier läggs mycket energi på att ”överbevisa” sin kvinnlighet för att återvinna samhällets respekt och legitimera sig som kvinna och mor.

4.4 Aktforskning inom socialtjänsten

Med anledning av att vi ämnat undersöka socialtjänstens utredningar och diskursen kring klienten i dessa, har vi även tittat på tidigare forskning kring sociala akter och utredningar.

Eva Friis (2003) beskriver i sin avhandling *Sociala utredningar om barn* hur man inom barnavårdsutredningar tenderar att fokusera på föräldrarnas negativa egenskaper och de brister de har i förmåga att ta hand om sina barn. Enligt riktlinjer för LVU utredningar skall föräldrarna komma till tals i materialet och de ska få utrymme att ge sin syn på saken. Anledningen till att föräldrarna motsätter sig vård skall på så vis synliggöras. Friis (2003) menar att det är svårt att utläsa detta i de utredningar hon studerat. Hon menar också att socialsekreterarna har en tendens att osynliggöra alternativa lösningar för föräldrarna och barnens situation, i de fall socialsekreteraren inte stödjer dessa. Det är ett sätt för socialsekreteraren att styrka sitt beslut och sin argumentation (Friis 2003).

Leila Billquist (1999) problematiserar även hon den maktposition som socialsekreteraren har i utredningsarbetet i sin avhandling *Rummet, mötet och ritualerna*. Hon beskriver hur socialsekreteraren är den som styr samtalen, bestämmer vad som tas upp och hur mycket utrymme klienten ges att uttrycka sig. Socialsekreteraren har en bild av hur utredningsarbete skall gå till, till stor del byggd på lagar, regler och riktlinjer. Det är först efter att hjälpbehovet är styrkt som hon kan föreslå en hjälpinsats.

Även Bernler och Johnson (1995) tar upp hur stor makt socialsekreteraren besitter i och med författandet av utredningen. Socialsekreteraren väljer medvetet eller omedvetet vad som skrivs ned och klienten har liten insyn i hur hon beskrivs. Denna makt bekräftar också Laanemets (2002) då hon pekar på en rad olika omständigheter som är av betydelse för de missbrukande kvinnorna inför behandling. Hon tar bland annat upp att relationen mellan socialsekreterare och klient är mycket betydelsefull. Det är socialsekreterarens utredning om klienten och således dennes val av "bilder" om henne som kommer att ligga till grund för beslut och som avgör om behandling kommer beviljas.

Bo Edvardsson (2003) har i sin bok *Kritisk utredningsmetodik* ingående beskrivit vikten av kritisk medvetenhet när det kommer till att bedriva utredningsarbete och skrivandet av sociala utredningar som skall ligga till grund för beslut. Han påpekar att det inte finns några generella mallar för hur utredningar skall skrivas men vill genom sin bok komma med ett antal effektiva begrepp för att öka medvetenheten hos utredare vid detta arbete. Han hävdar bestämt att kritiskt-sakligt utredningsarbete bör ta sin utgångspunkt i samma principer som ett

vetenskapligt arbete. Det handlar om att överväga varje uppgift som skrivs ned och sätta in de i sitt sammanhang. Vidare skall utredningen inte vinklas, och uppgifterna skall vara tillförlitliga och relevanta i förhållande till dess frågeställning. Av stor vikt är också att klienten får komma till tals och ges det utrymme och den möjlighet som denne önskar för att uttrycka sin syn på situationen och på utredningen. Klientens resurser skall synliggöras i utredningstext och tas i beaktande inför bedömning.

Vi kan konstatera att socialsekreteraren och den myndighet denne representerar besitter en enorm makt över hur individen framstår i utredningsmaterialet. Socialsekreteraren är med i återskapandet av schablonbilder av klienter och socialt utsatta grupper. Denne har därför en maktposition genom att via språket producera och reproducera diskurser kring att vara kvinna, klient och missbrukare. Socialsekreteraren har även makt att lyfta fram och definiera beteenden som anses ”avvikande”.

5. TEORETISKA PERSPEKTIV OCH BEGREPP

Vi har valt att använda oss av socialkonstruktionism och Foucaults perspektiv på maktbegreppet. Anledningen till att vi valt dessa teoretiska perspektiv och begrepp är att de passar för att få svar på vårt syfte och våra frågeställningar. Dessa teoretiska perspektiv och begrepp är nära sammankopplade med varandra och med diskursanalys som metod. Vi inleder därför kapitlet med att förklara diskursanalysens teoretiska utgångspunkt. Vi vill tydliggöra att vi inte kommer att separat applicera diskursanalys om teori på vår empiri, utan den kommer användas som en teoretisk utgångspunkt, ett slags övergripande förhållningssätt. Gemensamt för de tre teoretiska perspektiven är synen på kunskap och makt som oupplösligt förenade, samt att det vi anser vara kunskap och sanning är socialt konstruerat. Vi kommer efter avsnittet om diskursanalys att kort förklara Foucaults maktbegrepp och socialkonstruktionism som perspektiv och hur de är relevanta för vårt undersökningsområde.

5.1 Diskursanalys som teori och metod

Vi har använt oss av diskursanalys som metod i analysen av vårt empiriska material. Diskursanalys är dock mer än en analysmetod. Det är också en teoretisk utgångspunkt. Winther-Jørgensen & Phillips (2000) beskriver hur man skall se diskursanalys som en helhet, där teori och metod är sammanlänkade. Vidare menar författarna att diskursanalys innehåller både filosofiska premisser om hur språket konstruerar vår sociala verklighet, teoretiska modeller och metodologiska riktlinjer för hur man tar sig an ett forskningsområde och även specifika tekniker för språkanalys. Nedan kommer vi nu att beskriva både den teoretiska och den filosofiska utgångspunkten då man använder sig av diskursanalys och vi kommer

senare, i metodkapitlet beskriva de metodologiska riktlinjer som vi använt för att ta oss an vårt forskningsområde.

För oss innebär användandet av diskursanalys att vi också ställer oss bakom en socialkonstruktionistisk ansats, då begreppen teori och metod är nära sammankopplade inom diskursanalysen. Detta är också nödvändigt för att vi skall kunna använda oss av diskursanalysen som metod i analysen av vårt empiriska material. Winther-Jørgensen & Phillips (2000) menar att det är omöjligt att som diskursanalytiker ha någon annan teoretisk utgångspunkt än den socialkonstruktionistiska, då de flesta som använder sig av denna metod är överens om att den sociala verkligheten är konstruerad genom språket. Närhelst språk används har verkligheten skapats, man ser på språket som en handling inte som något fast eller färdigt system. Diskursanalys är ett bra verktyg för att bedriva kritisk forskning inom vilken man syftar till att definiera maktrelationer, normer och kritiskt granska dessa. Man vill genom detta visa på möjligheter till social förändring. Genom att förändra språket och diskursen kring ett ämne eller en grupp kan man även förändra maktrelationer i samhället.

Vidare beskriver Winther-Jørgensen & Phillips (2000) hur de kunskaper som vi i samhället ser som självklara i själva verket är sanningar producerade av vårt sätt att kategorisera vår värld och verklighet. Inom diskursanalysen är man kritisk till ”självklar kunskap”. Man ser på människor som historiska och kulturella skapelser som verkar i en kontext och i ett socialt sammanhang. Vad vi anser vara sant är föränderligt, och skiljer sig åt i olika grupper och över tid. Den som har makten över den aktuella diskursen har också makten att definiera den.

5.2 Socialkonstruktionism

Burr (2003) skriver om hur man ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv anser att vår kunskap om världen och vår förståelse av densamma skapas människor emellan. Genom daglig social interaktion fabriceras vår kunskap om verkligheten. Därför är social interaktion och särskilt språklig sådan av intresse att studera för att förstå hur vår kunskap och uppfattning av världen kommer till. Sociala normer för vilka beteenden som är accepterade skapas och upprätthålls i samhällskollektivet och vad som är ” normalt ” förändras genom historien samt skiljer sig åt mellan olika samhällen och kulturer. Perspektivet har använts för att studera allt från medicinsk behandling till könsroller och känslor, men en stor del av anhängarna av detta synsätt har använt det i relation till studiet av sociala problem och dess konstruktion (Giddens 2007).

Payne (2008) beskriver hur kategorisering av människor kommer med förutfattade meningar om till exempel beteenden och egenskaper. Dessa kategorier är skapade av sociala konstruktioner och befästs av en kollektiv förståelse och överenskommelse av vad som är sant. Exempel på kategorier kan vara män,

kvinnor, missbrukare, socialarbetare, friska, sjuka, unga, gamla o.s.v. Alla dessa benämningar på grupper tillskrivs olika egenskaper som definierar vad de är, men också vad de inte är. Det finns motsattpar som till exempel kategorin man och kategorin kvinna. Det en man är, är automatiskt inte en kvinna. För att exemplifiera ytterligare så har män traditionellt setts som rationella, logiska och förnuftiga. Kvinnor å andra sidan har historiskt beskrivits som omhändertagande, irrationella och emotionellt styrda (Payne 2008). Samtidigt rangordnas kategorierna hierarkiskt och detta för med sig asymmetriska relationer. Vissa grupper får då tolkningsföreträde och en större möjlighet att genom språket befästa världen och vad som är normalt och således också vad som är avvikande. Kritiken som riktats mot socialkonstruktionismen är att om den dras till sin spets måste alla uppfattningar, tankar och värderingar ses som subjektiva och relativa. Det finns ingen universell sanning om någonting. För att samhället skall fungera måste vi ändå enas om några sanningar för vad som är rätt och fel. För ett säkert samhälle där det inte råder fullständig anarki bör vissa saker vara bestämda och ha en viss ordning. Några måste ha makten över diskursen och kritikerna menar att det finns en fara i att plocka isär den i allt för hög utsträckning. Till exempel bör vi enas om att det skall vara olagligt att bruka våld gentemot varandra och någon måste också ha makten att sätta dessa lagar och normer (Payne 2008).

5.3 Foucaults maktbegrepp

Foucault är en av de största teoretikerna vad gäller den moderna diskussionen om makt. Han hävdade att:

vårt sätt att skapa ordning i världen - genom språk, uppdelningar och hierarkier (...) och de mekanismer som premierar vissa typer av kunskap - i själva verket är genomsyrat och fullkomligt beroende av makt” (Börjesson & Rehn 2011:33).

Hörnqvist (1996) beskriver i sin bok *Foucaults maktanalys* hur Foucault såg på makten som en relation mellan människor. Makt handlar inte om någonting fast, som en människa kan förvärva eller fråntas. Foucault (i Hörnqvist 1996) menar att makten snarare uppstår i interaktionen människor emellan och blir asymmetrisk på grund av denna relation. Således är också makten föränderlig och vem som besitter den kan skifta. De flesta har i viss mån makt över någon annan individ eller grupp. Även om socialsekreteraren besitter makt över klienten, med anledning av sin myndighetsroll och kunskap, finns det rimligtvis andra sammanhang där klienten är den som har starkast maktposition. Ett exempel är i deras relation till sina barn eller närstående. Människor kan ibland välja att underkasta sig den dominerande maktpositionen för att det alltid är enklare och kortsiktigt mer lönsamt (Hörnqvist 1996).

Enligt Foucault (i Börjesson & Rehn 2011) är makt och kunskap oundvikligen sammankopplade. Alla uttryck för en viss kunskap är en del av en ”maktapparat”

som gör kunskapen legitim och sann. Foucault menar att kunskap skapas ur sociala strukturer och makt. Vår sociala verklighet formas utifrån *normaliserande sanningar* som skapas inom ramarna för olika former av maktutövning. Personer med den större makten i relationen är de som bestämmer vad som är normalt, friskt och respektabelt. En grupp med politiskt inflytande sätter ramarna för vilken diskurs som skall dominera och underordnade grupper kan genom olika handlingar motsätta sig, och också dekonstruera den (Gemzöe 2002). Genom att vara medveten om hur denna process går till och hur makten sätter ramarna för ”sann” kunskap kan vi påverka och förändra denna (Payne 2008). Foucault (i Payne 2008) beskrev hur socialt arbete har en dubbel funktion i samhället, dels en hjälpsamt dels en uppfostrande och övervakande. Den senare syftar till att befästa de maktmönster som är rådande. Detta görs genom olika processer av korrigerande och straff av det ”avvikande”.

Hörnqvist (1996) beskriver hur Foucault talar om det universella systemet av straffbart och straff som en del av övervaknings- och disciplineringsrelationer. De som besitter makten har också ett intresse av att behålla sin position. För att göra detta krävs disciplinering av de underordnade i samhället. Detta sker inte enbart genom lagstadgande utan även i mer subtila former. Det kan röra sig om utfrysning, förödmjukelse, osynliggörande med mera. Dessa bestraffningar används som en del i processen att normalisera det avvikande. En än mer effektiv strategi, enligt Foucault (i Hörnqvist 1996) är att belöna önskvärda handlingar och beteenden. En känsla av frivilligt deltagande är alltid mer effektivt än tvång och i normaliseringens natur ligger en önskan om att involvera människor till egen underkastelse och få dem att känna att detta är ett frivilligt val. Man vill att människor skall fungera som aktiva subjekt, snarare än passiva objekt, då det ger en mer långvarig effekt i att befästa de maktstrukturer som finns.

5.4 Teoriernas relevans för vår studie

Vi har valt ovanstående teoretiska perspektiv och begrepp på grundval av att de enligt oss visar på hur vår värld är konstruerad och uppbyggd genom kollektiva processer. Vi anser att de belyser maktens del i hur dessa processer går till och på vilket sätt makthierarkier upprätthålls och utmanas. Foucaults maktbegrepp blir då centralt, framför allt hans resonemang kring övervaknings- och disciplineringsrelationer. Vi vill visa hur socialsekreterares utredningstext kan vara en del av disciplineringen av de kvinnor som avviker från den normativa kvinnobilden. Vi vill med hjälp av dessa teorier förstå hur texten förstärker eller utmanar samhällets syn på missbrukande kvinnor, samt hur text och social verklighet samspelar. Med hjälp av nämnda teoretiska perspektiv och begrepp ämnar vi att ur ett makroperspektiv sammankoppla utredningstexten med den bredare sociala praktiken.

6. METOD

6.1 Förförståelse

Vår förförståelse tar sin utgångspunkt i en feministisk världsuppfattning . Vi anser att vi i dagens samhälle lever i en mansdominerad värld där den vita, heterosexuella medelklassmannen står högst i rang och utgör normen. På honom har nästan all forskning baserats, hans sexualitet, kompetens och självkontroll ifrågasätts inte i samma utsträckning som den gör hos kvinnor. Kvinnor å andra sidan betraktas som ”det andra könet” som hela tidens ställs som motsats till mannen. Vi ser också vår värld ur ett intersektionalistiskt perspektiv, där vi erkänner kategoriseringar som klass, sexualitet, och etnicitet som betydelsefulla för hur den sociala verkligheten är ordnad. Till exempel är heterosexualitet högre rankat i vårt samhälle än homosexualitet. Vi anser även att individen ofta blir påtvingad egenskaper och rangordnas enligt ovanstående (eller andra) kategorier. Vi är vidare av uppfattningen att det inte finns några könsuttryck som är biologiskt betingade. Att man föds till kvinna innebär således inte innehavandet av specifika egenskaper, preferenser och sätt att uttrycka sig på. Föreställningar i samhället om hur kvinnor respektive män ”är” beror på sociala konstruktioner av kön och en tyst överenskommelse kring vad som är manligt och kvinnligt. Vi har en föreställning om socialtjänsten som en arena för maktutövning, där man traditionellt sett varit aktiv del i skapandet av vad som är normalt eller avvikande, och därmed satt ramarna för sociala problem. Vi tror att det finns traditioner inom denna verksamhet som producerar och reproducerar normer kring kön och beteenden. Ingen av oss har arbetat specifikt med missbruksutredningar eller med behandling av missbruk, men vi har båda ett intresse av att få mer kunskap i ämnet.

Moa arbetar på ett socialkontor med ekonomiskt bistånd och träffar där klienter med missbruksproblematik. Genom arbetet där har hon också fått inblick i hur utredningsarbete bedrivs. Intresset för hur utredningstext skrivs har där uppstått. Moa har tidigare studerat en termin Genusvetenskap. Sofie har tidigare arbetat på en barnavårdscentral i en av Göteborgs mer socioekonomiskt utsatta stadsdelar. Där fick hon inblick i olika familjeförhållanden och hur sociala förväntningar på moderskap påverkar individer. Sofie har tidigare studerat psykologi och sociologi och har ett intresse för hur psykologiska och samhälleliga faktorer påverkar människors liv. Vi har båda läst en valbar fördjupningskurs om Alkohol- och narkotikamissbruk inom ramen för Socionomprogrammet. Ingen av oss har personliga erfarenheter av missbruk, vare sig egna eller genom personer i vår närhet.

Vi är medvetna om att vår förförståelse har betydelse för hur vi kommer att tolka materialet. Det vi har med oss sedan tidigare kommer att påverka vad vi ser och inte ser i utredningstexterna. Ingen människa är helt neutral och objektivitet i den

mening att någon skulle kunna tolka ett material helt utan inverkan av sin bakgrund är ouppnåeligt.

6.2 Kvalitativ metod

Vi har i vår studie varit intresserade av att studera hur socialarbetare beskriver missbrukande kvinnor i utredningstext. Vi ville närmre undersöka hur det i det specifika utredningsförfarandet kan se ut gällande reproduktion och ifrågasättande av normer och föreställningar kring en social grupp. Vi kommer därför i vår analys gå djupare in i hur socialarbetarens makt tar sig uttryck när det kommer till att beskriva den missbrukande kvinnan som klient. Vi vill också undersöka vilken betydelse den sociala verklighet och kontext som socialarbetaren befinner sig i och bär med sig in i utredningsarbetet kan ha. Vi tror att genom att studera sociala akter kan vi få en bild av hur klienter konstrueras inom denna verksamhet. Vi är medvetna om att det inte går att generalisera att detta skulle gälla vid alla tillfällen, inom alla socialkontor och alla klienter, utan vi har velat exemplifiera hur det kan gå till genom att peka på några specifika fall. Inom kvantitativ forskning är man mer intresserad av att mäta och visa på kausalitet, orsak och verkan, och sambandet dem emellan (Bryman 2011). En kvantitativ metod, t.ex. enkäter riktade till de socialsekreterare som arbetar med missbruksutredningar, skulle inte passa vår undersökning, då vi har vissa tidsramar att hålla oss inom. Enkätundersökningar kan vara tidkrävande då man ej vet om respondenten kommer att returnera den ifyllda enkäten i tid. En svårighet som skulle uppstå för oss vid användandet av enkät som metod, vore att säkra uppriktiga svar från tjänstemännen. Då vi är intresserade av att få veta mer om omedvetna tendenser och en outtalad diskurs kring hur missbrukande kvinnor beskrivs, vore det genom en enkät svårt att besvara våra frågeställningar. För att kunna göra det krävs att vi granskar texter direkt. En kvalitativ metod som vi också valt bort är intervjuer, av samma anledning som ovan nämnts. Vi kan på det sättet inte säkerställa att informanterna lämnar uppriktiga och sanningsenliga svar, då det kan vara svårt att vara reflexiv kring egna omedvetna mönster.

Vi utgår ifrån en deduktiv ansats, där vi på förhand har ett antal teorier och teoretiska begrepp som vi ämnar applicera på vår empiri och tolka materialet utifrån. Vi väljer detta angreppssätt dels med anledning av vår förförståelse och dels för att vi hade en idé om att dessa teorier och begrepp var de bästa att använda för att uppfylla vårt syfte och besvara våra frågeställningar. Dessa är beskrivna i föregående kapitel.

6.3 Sociala akter som empiri

Den metod för empirinsamling som vi använt oss av är sociala akter. Vi kommer nu att diskutera möjligheter och svårigheter med denna metod, samt vilka möjligheter och begränsningar den erbjuder.

En *social akt* hos socialtjänsten kan innehålla många olika typer av dokumentation. Alla insatser, utredningar och löpande journalanteckningar, dvs. mer kontinuerliga och kronologiska anteckningar om förehavanden i ärendet, samlas i en akt för varje enskild klient (Billquist & Johnsson 2007). Hos socialtjänsten ligger en allmän skyldighet att föra dokumentation löpande kring klienten, vilket regleras i såväl SoL som Förvaltningslagen (FL). I SoL anges närmare hur handläggning av ärenden kring individer skall dokumenteras, både avseende genomförande av beslut om stöd och insatser och om vård och behandling (Billquist och Johnsson 2007). I SoL 12 kap 6 § står skrivet att:

Socialnämnden skall lämna ut personuppgifter till statliga myndigheter, när detta begärs för forskningsändamål och det kan ske utan risk för att den enskilde eller någon honom eller henne närstående lider men.

Detta tyder på att dokumentationen i fråga skall vara så utförlig att den skall kunna läsas av en tredje part och ändå vara fullt begriplig, vilket socialstyrelsen också betonar (Billquist & Johnsson 2007). Detta möjliggör för forskare att genom studier av sociala akter undersöka hur socialarbetare skriver och arbetar med klienter. Svårigheter kan dock uppstå om man vill använda akterna för att utläsa något om klienten i fråga och dennes personliga tankar och åsikter. Detta på grund av att det är en andrahandskälla, vilken per definition brister i reliabilitet. Om man har funderingar kring klientens upplevelser och åsikter bör man istället vända sig direkt till denna.

Vill man däremot titta på exempelvis den diskurs som förs i de sociala akterna fungerar de utmärkt som enda källa. Det är också vad vi syftar till i vår undersökning. Vi betraktar utredningen i fråga som en social konstruktion som tillkommit i ett speciellt syfte, för att ligga till grund för ett beslut. Vad som står skrivet är ingen absolut sanning, utan en beskrivning av en individ i myndighetsposition, av en annan individ (Lundström 2008). Detta innebär att man måste ställa frågor kring dokumentets författare och den kontext vilken denna är en del av, socialtjänsten. Man bör också tänka på att texten är skriven för att motivera ett visst beslut, och att detta kan påverka vad som inkluderas och exkluderas i texten. Sociala problem kan förstöras eller förminsкас för att legitimera beviljande eller avslag. Man får heller ingen komplett bild av klienten och dennes liv eller person (Lundström 2008).

Aktstudier passar bra som metod i forskning inom socialt arbete, men man bör vara medveten om materialets art, och noga överväga om det är rätt metod för att uppfylla sitt syfte och besvara frågeställningar.

6.4 Kritisk diskursanalys och Faircloughs tredimensionella modell

Vi har tidigare i kapitlet *Teoretiska perspektiv och begrepp* beskrivit hur vi ser på diskursanalys som teoretisk och filosofisk utgångspunkt. Nu kommer vi att beskriva hur man använder diskursanalys som ett metodologiskt angreppssätt i analys av empiri. Då diskursanalys inte kan separeras till renodlad teori respektive metod kommer det i nedanstående text finnas en del teoretiska inslag. I avsnitt 6.8 *Analysförfarande* kommer en närmare beskrivning av hur vi applicerat Faircloughs modell i vår studie.

Winther-Jørgensen & Phillips (2000) beskriver den kritiska diskursanalysen, vilken vi har valt att använda. Kritisk diskursanalys utmärker sig genom att den poängterar vikten av att diskutera och specifikt kritiskt granska olika maktförhållanden och hur dessa konstrueras. Målet är att bidra till social förändring genom att synliggöra ojämlikheter. Således står den kritiska diskursanalysen inte helt utan ideologiskt fäste. Då man är engagerad för social förändring ställer sig forskaren alltid på de socialt utsatta gruppernas sida.

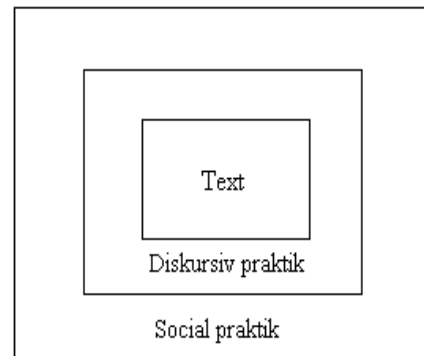
Anledningen till att vi har valt att använda oss av kritisk diskursanalys är att vårt syfte är att granska hur kvinnor med missbruksproblematik skildras i socialtjänstens utredningar inför bedömning av eventuella behandlingsinsatser. I diskursiva praktiker i vilka man producerar texter, till exempel i sociala akter producerade inom socialtjänsten, skapas sociala identiteter. Problem definieras, benämns och åtskiljs från det ”normala”. Socialarbetaren har makten att definiera vad som är ett problem, vad som är normen, och vad som bör korrigeras hos klienten.

Vi utgår från Faircloughs (i Winther-Jørgensen & Phillips 2000) version av kritisk diskursanalys, där han kopplar ihop tre traditioner, hans *tredimensionella modell*. Fairclough menar att det inte räcker med enbart en analys av texten i sig, eftersom han även anser att förbindelsen mellan texten och den samhälleliga kontext denna befinner sig i är intressant och av betydelse. Till exempel vore det ofruktamt med tanke på våra frågeställningar om vi i vårt arbete enbart läste utredningstexterna i sig, utan att ta hänsyn till socialarbetarens kontext och sociala sammanhang. Ett bredare perspektiv blir för oss därmed nödvändigt, inom vilket vi kommer kombinera textanalys med social analys i enlighet med Faircloughs kritiska diskursanalys. Alla de tre dimensionerna skall användas:

1. Man skall titta på textens egenskaper; vokabulär, grammatik och samband mellan satser.

2. Man skall undersöka i vilket syfte och av vem texten producerats, samt *för* vem den är skriven och hur denna får till sig och använder texten, det Fairclough kallar ”*produktion och konsumtions processer och den diskursiva praktiken*” (Winther-Jørgensen & Phillips 2000:74).

3. Man skall även titta på ”*den bredare sociala praktiken som den kommunikativa händelsen är en del av*” (Winther-Jørgensen & Phillips 2000:74).

Faircloughs tredimensionella modell för kritisk diskursanalys.
(Fairclough 1992 s. 73)

Alla språkliga och kommunikativa händelser är en del av den sociala praktiken, genom att använda sig av ett visst språkbruk och en viss typ av vokabulär så antingen reproduceras eller ifrågasätts diskursordningen inom det aktuella fältet. Winther-Jørgensen & Phillips (2000) menar att detta betyder att Faircloughs syn på kommunikation och diskursordningar är *dialektisk*, det vill säga att de är relaterade till varandra och har ett dynamiskt förhållande. Genom att använda ett medvetet språk kan vi träda in och omforma eller utmana en diskurs. Om denna medvetenhet brister kan diskursen i sig generera en fortsatt användning av ett visst kommunikativt uttryckssätt, vilket reproducerar och förstärker den rådande diskursen.

Två andra begrepp som utmärker Faircloughs kritiska diskursanalys (i Winther-Jørgensen & Phillips 2000) är *intertextualitet* och *interdiskursivitet*. Intertextualitet handlar om hur historien påverkar en text och hur texten också påverkar historien. Detta med anledning av att texten bygger på tidigare texter och därmed medverkar till en utveckling och förändring. Interdiskursivitet är en form av intertextualitet, vilken i sin tur handlar om hur diskurser blandas. Äldre diskurser används på nya sätt för att leda till social förändring, exempelvis nya sätt att tala om och definiera sociala problem och fenomen.

6.4.1 Analys enligt Fairclough

Som vi ovan beskrivit skall analysen ske i tre steg eller nivåer. Dessa vill vi i detta avsnitt förklara ytterligare.

Fairclough (i Winther-Jørgensen & Phillips 2000) anser att man skall titta på texten och göra en detaljerad analys av dess uppbyggnad och egenskaper. På så vis klarläggs hur diskurser uppkommer textmässigt. Man tittar på *transitivitet* i texten, vilket innebär att undersöka huruvida händelser och processer relateras till varandra. Genom språkmässiga val kan viss information utelämnas för att rikta

fokus på något annat. Till exempel kan klientens problem fokuseras och socialarbetarens roll helt utelämnas i texten. Dessa val ger texten en viss vinkel eftersom den inkluderar vissa element och exkluderar andra. Vidare undersöks också *modalitet*, hur det tydliggörs i texten vem som uppger någonting och vem som besitter sanningen. Uttrycks något som fakta och absolut sanning, eller lämnas utrymme för alternativa tolkningar?

Nästa steg i analysen blir att undersöka den diskursiva praktiken, då man intresserar sig för hur text produceras och konsumeras. Av vem är texten skriven, i vilket sammanhang och i vilket syfte? Vem ska läsa texten och hur skall den användas? Det är på denna analysnivå som de ovan beskrivna begreppen intertextualitet och interdiskursivitet blir intressanta och användbara.

På den tredje och sista analysnivån skall texten och den diskursiva praktiken relateras till den bredare sociala praktik som de innefattas i. Det handlar om att förstå textens uppbyggnad och den diskursiva praktikens ordning i relation till en samhällsteori som förklarar den sociala ordningen. Här anser Fairclough (i Winther-Jørgensen & Phillips 2000) att endast diskursanalysen inte räcker till, utan den skall kombineras med exempelvis en sociologisk teori, som exempelvis socialkonstruktionism. Inte förrän detta görs kan metoden generera en slutsats. Sammanfattningsvis är målet med den kritiska diskursanalysen att påvisa sambanden mellan språkbruk och social praktik. Fokus läggs på att granska hur den sociala ordningen upprätthålls, och vad diskursen har för roll i detta, i syfte att uppnå social förändring. Målet med vår undersökning är att granska hur en social utredning formar och formas av den bredare sociala praktiken i förhållande till den diskurs som råder, samt om den reproducerar eller utmanar denna.

6.4.2 Kritik av metoden

Winther-Jørgensen & Phillips (2000) beskriver att den största kritiken av Faircloughs modell är att det inte ges några klara riktlinjer för det hur det diskursiva och icke-diskursiva samspelar. Fairclough menar att det i den tredje delen av analysen (den sociala praktiken) krävs att ytterligare en teori, en icke-diskursiv sådan, adderas, men ger inga riktlinjer för vilken teori som passar och hur man skall koppla samman den med själva diskursanalysen. Hur kan man påvisa var och hur det icke-diskursiva påverkar det diskursiva och vice versa? Detta anser vi kan medföra vissa problem. En studies utfall tror vi i stor utsträckning är relaterat till vilka teoretiska perspektiv och begrepp man väljer att applicera på den tredje nivån. För oss var det viktigt att välja teoretiska perspektiv och begrepp som var nära sammankopplande med diskursanalysens filosofiska utgångspunkt. Då riktlinjerna är så vaga i vilka teorier som är användbara finns en risk att man väljer en teori som har en helt annan filosofisk utgångspunkt än diskursanalysen i sig och detta kan medföra bristande validitet.

Ytterligare ett problem som Winther-Jørgensen & Phillips (2000) menar finns inom alla former av kritisk diskursanalys, är att man inte problematiserar eller visar tillräcklig förståelse för de socialpsykologiska processer som ligger bakom en viss typ av beteende, samt att man förutsätter att människor inte har så stor kontroll och medvetenhet över sitt språkbruk som de kanske har. I vårt fall skall texterna motivera socialsekreterarnas gynnande beslut, vilket medför att vi ändå måste anta att de inte är helt omedvetna om hur texten kommer att uppfattas beroende på deras språkval. I viss mån måste det alltså existera en medvetenhet.

6.5 Litteraturinsamling

När vi skulle kartlägga tidigare forskning inom vårt område började vi med att identifiera de sökord som kunde tänkas vara användbara. *Missbruk, kvinnor, män, behandling, sociala akter, utredning, socialtjänst, sociala konstruktioner* kombinerades i olika konstellationer och söktes efter i databaserna GUNDA, LIBRIS, samt databasen *ProQuest Social Sciences (ProQuest XML)* för internationella publikationer inom sociologi och socialt arbete. Vi fick många träffar på svenska, varav de flesta rörde missbruk och behandling. Vi fann inga studier som granskat sociala utredningar inom missbruksfältet, vi fann heller inte någon specifik forskning på hur missbrukande män skildras som social grupp.

De engelska sökord vi använde var *drug abuse, addiction, women, social constructionism, social welfare, social journal* samt *treatment*. Det var svårt att hitta internationell forskning som rörde missbrukande kvinnor samt bilder av dessa. Det mesta vi fann rörde medicinsk forskning och biologiska skillnader mellan män och kvinnor avseende missbruk.

I de avhandlingar vi fann hittade vi referenser till andra författare som forskat inom området, vissa av dem fanns med i så gott som alla avhandlingar. En del av dem kom senare till användning även i vår studie.

6.6 Urval och avgränsningar

Vårt urval är beroende av vårt syfte med studien och dess frågeställning. Då vi ville ta reda på hur socialarbetare vid socialtjänsten beskriver klienter i missbruksutredningar har vi därför vänt oss till två socialkontor i Göteborg. Vi valde antalet två med anledning av att vi hade en föreställning kring att man inom samma arbetsgrupp har större likhet i hur utredningarna skrivs och vad de innefattar. Om vi hade vänt oss till tio olika kontor tror vi att det fanns en risk att utredningarna skulle skilja sig åt i större utsträckning. En annan anledning till att från början vände oss till två kontor var att vi ville försäkra oss om att vi skulle få in tillräckligt med empiri då vi var medvetna om att det kunde vara ett tidskrävande arbete för socialkontoren att avidentifiera utredningarna, och vi

trodde därmed att vi inte skulle få så många på vart ställe. Dessa två kontor valdes ut då vi ansåg att de stadsdelar kontoren ligger i troligtvis har fler missbrukande kvinnor som har kontakt med socialtjänsten än i andra stadsdelar i Göteborg. I stadsdelar där invånarna i regel tillhör en högre samhällsklass misstänkte vi att missbruket kunde vara mer dolt och ske på andra premisser. Vi bad de två socialkontoren om att få tillgång till tre - fem utredningar. Detta gav oss en möjlighet att få mellan sex – tio utredningar. Vi hade till en början liten inblick i hur omfattande utredningar av detta slag är och vi valde därför ett större antal för att vara säkra på att materialet skulle vara tillräckligt.

Vi bad om att få ta del av utredningar gällande kvinnor med missbruksproblematik, som är eller var över arton år, är mödrar och som blivit beviljade bistånd i form av vård eller behandling under de senaste tre åren. Dessa kriterier baserade vi på följande resonemang: Anledningen till att vi ville att kvinnorna skulle vara över arton år är att de då är myndiga och därmed är de föremål för utredning utan inblandning av föräldrar. Handlar det om barn eller unga med missbruksproblem blir det tal om en annan typ av utredning. Vidare tyckte vi att det var särskilt intressant med mödrar, då vi vill studera hur moderskap beskrivs i enlighet med en normativ samhällsbild. Anledningen till tidsaspekten på tre år var att vi ville förhindra ett godtyckligt urval där utredningar valdes på grund av att de skulle vara särskilt ”bra” eller välskrivna ur personalens perspektiv. Ett annat kriterium var att kvinnorna skulle ha blivit beviljade insats, då vi trodde att dessa utredningar skulle vara mer omfattande och lika varandra på så vis att de genererat ett gynnande beslut.

Vi valde att enbart granska utredningar som ligger till grund för missbruksbehandling. Det innebär att vi inte heller tittat på exempelvis om klienten också varit aktuell för stöd i form av ekonomiskt bistånd eller varit aktuell på barn- och familjeenheten. Vi har inte heller tittat på tidigare insatser inom missbruk, utan enbart fokuserat på just den enstaka utredning som ligger till grund för det aktuella beslutet.

6.7 Tillvägagångssätt

När vi hade bestämt oss för att använda utredningar som empiri för att få svar på våra frågeställningar, ställdes vi inför frågan hur vi skulle kunna få ta del av dessa. I och med att det handlar om sekretessbelagda handlingar finns det etiska och juridiska bestämmelser kring vem som får läsa materialet och i vilket syfte. Vi undersökte hur andra studenter gått tillväga i tidigare uppsatser och kom fram till att en formell ansökan var det bästa sättet att gå till väga. Vi författade ett brev som sändes till enhetscheferna på vuxenenheten vid de aktuella socialkontoren (se bilaga 1) och innan vi sände brevet kontrollerade vi med en jurist på institutionen att vi hade ett korrekt tillvägagångssätt och lagen på vår sida.

Att avidentifiera utredningar är ett krävande arbete som tar tid. Därför valde vi att ge socialkontoren olika möjligheter när det kom till hur vi skulle få ta del av handlingarna. De kunde välja att avidentifiera utredningarna innan de lämnades ut, eller så erbjöd vi oss att läsa materialet på plats ej avidentifierat och då istället skriva på ett sekretessavtal som band oss till samma typ av sekretess som socialsekreterarna innefattas av.

Den första stadsdelen hörde av sig inom önskad tid. Vi bestämde tid och plats och åkte ut till stadsdelskontoret i den sagda stadsdelen, där vi fick tillgång till materialet och skrev under ett avtal om sekretess (se bilaga 2). På denna stadsdel fick vi inte ta med oss materialet utan vi förde noggranna anteckningar kring varje akt. Vi dokumenterade för vårt eget bruk anonymiserade fakta om klienten, samt valda citat ur utredningstexten - vilka vi fann intressanta. Den andra stadsdelen var tyvärr inte lika tillmötesgående. Det tog lång tid innan vi fick någon respons på vår ansökan, och vi fick själva kontakta dem upprepade gånger innan de observerade att vår ansökan skickats till dem. Då de hade bytt chef hade den nya chefen missat att kolla post och mail som var adresserat till den föregående chefen. Vi fick då information om att vår ansökan skulle skickas till områdeschefen som tog beslut om att vi skulle få ta del av utredningar. Dessa skulle plockas fram skyndsamt. Vi lovades ansökningarna inom en till två dagar. Detta följdes dock inte upp. Den nya chefen blev sjuk och underlät att delegera detta uppdrag vidare. Efter att ha ringt och mailat ytterligare flera dagar fick vi till slut ge upp och inse att tiden inte räckte till. Sammantaget väntade vi fyra veckor från att vi skickade vår ansökan till att vi tog beslutet att avstå från den andra stadsdelen. Vi ansåg då att den empiri vi hade var tillräcklig. Utredningstexterna vi fick tillgång till visade sig vara mer omfattande än vad vi från början hade trott.

6.8 Analysförfarande

Vi började med att läsa igenom utredningarna var för sig, för att sedan läsa igenom dem tillsammans och diskutera hur vi uppfattade dem. Fairclough (i Winther-Jørgensen & Phillips 2000) rekommenderar att man läser sitt material flera gånger för att göra sig bekant med texten och därmed få en förståelse för hur diskurser uppstår textmässigt. Vi undersökte transitiviteten i texten, vilket berör språkmässiga val och hur man väljer att belysa eller utelämna fakta i texten. Vi tittade även på modalitet, hur det synliggörs i texten vem det är som uppger fakta och vilket utrymme som lämnas för alternativa tolkningar. I bakhuvudet hade vi följande kategorier; *Moderskap*, *Femininitet* och *Relationer*. Dessa kategorier valdes ut på grund av att de strukturerade besvarandet av våra frågeställningar och underlättade det fortsatta arbetet med analysen.

Nästa steg i vår analys blev att undersöka den diskursiva praktiken, alltså hur texten har producerats, av vem samt vem den är till för. Vi reflekterade kring det faktum att texten var skriven för att motivera ett gynnande beslut inför

socialnämnden. Ofta är denna typ av behandlingsinsatser mycket kostsamt för kommuner, vilket kan påverka hur texten skrivs. På analysnivå två undersökte vi även texten i förhållande till Faircloughs begrepp intertextualitet och interdiskursivitet. Här placerades texten i ett historiskt sammanhang och vi funderade kring hur diskurser förändras med samhällets utveckling. Vi reflekterade även kring hur olika sätt att tala om sociala fenomen har betydelse för hur vi fortsatt kommer att tala om dem, samt vilka möjligheter vi har till att omdefiniera dem.

På den tredje och sista analysnivån applicerades våra teoretiska perspektiv och begrepp på materialet. Detta för att ge en mer övergripande bild av hur materialet passar in i ett större socialt sammanhang. Med hjälp av socialkonstruktionism och Foucaults maktbegrepp ville vi koppla samman hur utredningstext kan forma och formas av vår sociala verklighet.

6.9 Etiska överväganden

Inom samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning har man formulerat fyra etiska krav (Vetenskapsrådet 2002). Dessa är öppenhetskravet, självbestämmandekravet, konfidentialitetskravet och autonomikravet.

Informationskravet innebär att de berörda skall informeras om den aktuella forskningsprocessens syfte. Detta gjorde vi i vår ansökan till de olika socialtjänsterna genom att noga beskriva vårt syfte och vad det var vi ville undersöka, samt den metod och de teoretiska perspektiv vi ämnade använda oss av. Gällande informationskravet har vi reflekterat över det faktum att de missbrukande kvinnorna varit ovetande om att vi tagit del av utredningar skrivna om dem. Det kan uppfattas som oetiskt att de inte informerats om detta. Dock förhåller det sig så att vi inte ämnar undersöka dessa kvinnor och deras livsförhållanden direkt, utan vi vill koncentrera oss på hur socialsekreterarna beskriver dem språkligt i texten. Det är socialtjänsten som myndighet och dess representanter vi granskar.

Nästa forskningsetiska princip är självbestämmandekravet, vilket innebär att de medverkande själva skall ha full rätt att bestämma hur länge och på vilka villkor de vill delta. Det skall även finnas ett skriftligt samtycke. I vårt fall regleras vår empiriinsamling genom 12 kap 6§ SoL då lagen föreskriver att denna typ av material skall lämnas ut i forskningssyfte. Enligt RÅ 1988 ref 103 så gäller denna paragraf för uppsatsarbete. Då vi gjorde en formell ansökan om att få ta del av dessa handlingar fick vi beviljat detta genom ett skriftligt beslut (se bilaga 2).

Konfidentialitetskravet innebär att alla berörda skall tillförsäkras anonymitet och uppgifter om dessa skall förvaras på ett sådant sätt att ingen obehörig kan komma åt dem. Innan vi fick ta del av utredningarna fick vi skriva på ett avtal om

sekretess vilket regleras av Offentlighets- och sekretesslagen. Detta avtal säger att vi står under samma sekretess som socialsekreterare har, samt är straffbara på samma sätt om vi skulle yppa dessa uppgifter (se bilaga 2). Vi är ytterst medvetna om att vår studies uppgifters känslighet och vikten av att inte röja anonymiteten för någon inblandad. Vi har därför valt att inte avslöja vilken stadsdel vi har besökt. Alla namn på personer, platser och behandlingshem har vid första genomläsningen av materialet gallrats bort och dessa uppgifter lämnade aldrig det socialkontor vi befann oss på. När vi läste utredningarna satt vi enskilt i ett stängt rum och varje gång vi tog rast eller lämnade kontoret för dagen låstes de in av en nämndsekreterare.

Autonomikravet innebär att den aktuella empirin endast skall användas i den aktuella undersökningen och inte i andra sammanhang. Detta säkerställer vi genom att vi dels inte förde ut några utredningstexter ifrån dessa socialkontor och också genom att vi kommer att radera de anteckningar vi gjorde vid insamlingstillfället.

6.10 Metodologiska reflektioner

Under uppsatsens gång har vi gjort vissa metodologiska överväganden, vilka vi nu kommer att redogöra för.

Som vi tidigare nämnt hade vi en del svårigheter när det kom till att få tillgång till all önskad empiri. Vi fick enbart svar av en av de två tillfrågade stadsdelarna vilket resulterade i ett färre antal utredningar än vad vi från början hade önskat. Dock insåg vi redan vid besöket på den första stadsdelen att tio utredningar hade blivit alldeles för mycket material att hantera inom givna tidsramar. Önskvärt hade dock varit att få tillgång till sex stycken utredningar. Vi hade då haft större valmöjligheter när det kom till citat och ett större urval att göra jämförelser mellan. Vi tog dock beslutet att fyra stycken utredningar ändå gav oss tillräckligt med material för att kunna genomföra analysen på ett meningsfullt sätt. När vi använde oss av citat i analysdelen fick vi fundera på hur detta kunde göras så anonymt som möjligt. Vi valde att enbart benämna samtliga kvinnor med X, då vi inte vill göra det möjligt att utläsa information om en och samma person. Vi benämnde inte heller behandlingshem med annat än Z. Barnen till kvinnorna nämns inte i relation till sitt kön. Detta för att det inte skall vara möjligt att känna igen någon inblandad. Vi ville med dessa åtgärder göra det omöjligt att skilja utredningarna från varandra. Vi är medvetna om att vissa citat kan upplevas som korta och lyfta ur sitt sammanhang. Vi har försökt att undvika detta i så stor utsträckning som möjligt genom att med egna ord beskriva de sammanhang vilka citaten är kopplade till. Eftersom vi endast fick möjlighet att läsa utredningarna på plats på stadsdelskontoret hade vi ingen möjlighet att återgå till materialet för att se om citaten kunde gjorts längre eller satts i ett större sammanhang. Det är dock

mindre troligt att det hade varit möjligt att beskriva och citera större delar av utredningstexterna utan att äventyra anonymiteten hos kvinnorna.

Från början hade vi tänkt använda oss av tre teorier. Efter övervägande valde vi bort postmodern feminism. Från början hade vi tänkt att denna teori skulle bidra med ett djupare perspektiv på kvinnors samhällsliga underordning och hur kvinnor är utsatta för maktutövning. Vi kom senare fram till att socialkonstruktionism och Foucaults maktbegrepp var tillräckligt ingående för att täcka även denna aspekt.

Vi valde diskursanalys som metod. Detta eftersom metoden passar bra då man vill studera hur missbrukande kvinnor skildras i socialtjänstens utredningar. Vi ville inte påstå någonting om hur dessa missbrukande kvinnor i själva verket är eller vad de har för upplevelser, utan fokusera på hur socialsekreterarna beskriver dem som social grupp och hur diskursen kring denna grupp ser ut.

Vår intention var att studera hur de missbrukande kvinnorna beskrivs avseende relationer. Från början trodde vi att detta skulle innefatta även sexualitet, och socialt nätverk med släkt och vänner. Efter att ha läst utredningarna insåg vi att de främst fokuserade på kvinnornas relationer till män som partners. Vi valde då att enbart analysera dessa relationer.

6.11 Reliabilitet, Validitet och Generaliserbarhet

När man skall bedöma graden av reliabilitet, eller pålitlighet, i en undersökning tittar man på i hur stor utsträckning undersökningen är replikerbar. Kan den upprepas av andra då de använder samma empiri, metod, teorier och analysverktyg? (Bryman 2011). Intressant för att bedöma en studies reliabilitet då det rör sig om en studie som genomförts tillsammans av flera forskare, blir att granska att de bedömt empirin på samma vis. Använder de analysredskapen på samma sätt och har samma förståelse för vad de granskar eller studerar? I vår studie har vi försökt att säkerställa detta genom att tillsammans gå igenom allt material och diskutera dess innehåll och relevans för undersökningen. Även när teorier applicerats på materialet har vi diskuterat dessa ingående mellan oss så att ingen oenighet har funnits kring hur dessa teoretiska begrepp och teorier påverkar materialet.

Validitet handlar om att säkerställa att det man hade för avsikt att undersöka har undersökts. För att öka validiteten är det viktigt med transparens gällande analysverktyg och genomförande. Processen skall kunna följas av läsaren (Bergström & Boréus 2005). För att säkerställa validiteten i vår undersökning skapade vi ett analysverktyg som utgick från våra frågeställningar. Vi är också öppna med vårt tillvägagångssätt avseende metod och analys.

När det kommer till generaliserbarhet är den huvudsakliga poängen inte att dra generella slutsatser utifrån materialet gällande en hel population. Istället är fokus på att skildra den enskildes erfarenheter och exemplifiera utifrån detta. Vi ämnar inte att generalisera hur missbrukande kvinnor skildras i utredningar generellt, utan att visa på exempel.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att vi har gjort det vi kan för att säkerställa god reliabilitet och validitet. Vi har varit så tydliga vi har kunnat med tillvägagångssättet för vår studie samt hur vi använt teorier och tolkat vår empiri. Vi har också hela tiden under arbetet med analysen gått tillbaka till våra frågeställningar och försökt att aktualisera dem genom hela arbetsprocessen.

7. EMPIRIBESKRIVNING

På grund av att vår empiri består av känslig information om privatpersoner kan vi inte ingående, på individnivå beskriva denna närmre. Vi vill dock ge en bild av vårt material och kommer därför att beskriva de berörda kvinnorna som grupp.

Sammantaget fick vi ta del av fyra stycken utredningar. Eftersom vi bad om utredningar som uppfyllde specifika kriterier finns det likheter dem emellan. Kvinnorna är alla mödrar, har beviljats behandling i någon form samt är myndiga. Åldersmässigt var kvinnorna mellan 26 och 41 år gamla när utredningarna skrevs, de hade ett till fyra barn och en flerårig missbruksproblematik. En av kvinnorna var gravid när utredningen gjordes. Flera av kvinnorna hade utöver missbruk även problem med psykisk ohälsa i olika utsträckning. Många hade varit föremål för behandling tidigare samt hade kontakter inom andra enheter inom socialtjänsten. Flera av de nämnda barnen var familjehemsplacerade. Alla utredningar är skrivna efter 2009 och var författade av olika socialsekreterare.

8. RESULTAT OCH ANALYS

Vi kommer i detta avsnitt att redovisa vårt resultat. Med hjälp av valda teorier och en diskursanalytisk metod kommer vi att analysera vår insamlade empiri för att besvara våra frågeställningar och uppfylla syftet med vår undersökning. Vi har delat upp resultatredovisning och analys efter tre kategorier. Detta för att säkerställa att våra frågeställningar besvaras, samt för att det ska bli lättare för läsaren att följa vårt resonemang. Dessa är; *Moderskap*, *Femininitet* och *Relationer*. Vi kommer att beskriva varje kategori mer ingående och vad de enligt vår uppfattning innefattar. Med hjälp av kritisk diskursanalys enligt Fairclough kommer vi att redovisa och exemplifiera vad vi funnit kring varje kategori. Med risk för att upprepa oss vill vi än en gång förtydliga hur vi har använt oss av bokstäver för anonymitetens skull, X är beteckning för kvinnornas namn,

behandlingshemmens namn är utbytt mot Z, och vid ett tillfälle har vi benämnt ett årtal med bokstaven Y.

8.1 Moderskap

Kategorin *Moderskap* anser vi ligger nära den nedanstående om femininitet. I den normativa samhällssynen av att vara en riktig kvinna ingår också att vara en ”bra mor”. Detta har bland annat Skeggs (2000) beskrivit. En bra mor tar hand om sina barn och lever tillsammans med dem. Hon sätter dem alltid främst, ger dem trygghet och skyddar dem från opassande och farliga situationer.

Inom denna kategori fann vi två framstående teman som återkom i alla utredningar.

Det första är att utredarna använder moderskapet som *motivering* till behandlingsinsats och som ett *mål* med själva behandlingen. Att bli en bättre mor till sina barn och finnas där för dem beskrivs som någonting som behöver korrigeras och förbättras genom vårdinsatsen. Det andra är att kvinnorna beskrivs som *otillräckliga mödrar*. Dels utifrån utredarnas perspektiv, samt i hur utredaren beskriver kvinnornas egen syn på sitt moderskap. Dessa två teman utmärkte sig tydligt i analysen på alla nivåer av Faircloughs modell.

På den första analysnivån, den textmässiga, studerade vi närmare de språkmässiga val som använts i utredningarna. Vi fann ett flertal exempel på att utredarna med sitt språkval tenderade att underförstått relatera händelser till varandra (transitivitet). I flera av utredningarna antyds att kvinnornas missbruk accelererat *på grund av* att de förlorat vårdnaden om sina barn. Man skriver inte i klartext att de två händelserna har ett orsak-verkan förhållande, men det uttrycks implicit genom textens sammansättning. I det sammanhang där dessa uttalanden används antyds det att barnen har en central roll i kvinnornas liv, och spelar en stor roll för deras välmående. Det kan också tolkas som att kvinnorna efter att ha skiljts från sina barn, mått dåligt på grund av detta och som följd ökat sitt missbruk. Detta kan exemplifieras genom följande citat ifrån två olika utredningar:

Missbruket accelererade ytterligare efter omhändertagandet av barnet.

När barnen flyttade hem till sin pappa på heltid accelererade missbruket.

Vi fann även exempel på hur man i texten gav utrymme för alternativa tolkningar kring vem som uttrycker vad:

X var då uppenbart heroinpåverkad och nästintill okontaktbar, barnet bedömdes befinna sig i en miljö som var olämplig för ett litet barn.

Här kan man fråga sig vem det är som har beskrivit händelsen och kvinnan som ”uppenbart heroinpåverkad och nästintill okontaktbar”, samt att barnet befinner

sig i en "olämplig miljö". Det finns en möjlighet att denna information är tagen från en polisrapport, en barnavårdsutredning eller en tidigare aktanteckning. Det framgår dock inte varifrån dessa uppgifter har kommit och vem det är som har gjort denna bedömning. I detta citat uttrycks att kvinnan i fråga har utsatt sitt barn för en olämplig miljö och att hon därmed underförstått är en dålig mor, då en "bra mor" enligt normen skyddar sina barn i alla sammanhang. Vi anser att det är viktigt att det i texten blir tydligt vem som lämnat dessa uppgifter eftersom de får betydelse för vilken bild som ges av kvinnan och hennes moderskap. *Vem* som har gjort denna bedömning har också betydelse för om läsaren kommer att uppfatta kvinnan som en kompetent mor eller ej. Kvinnan i fråga har givits utrymme att kommentera ovanstående information, vilket är viktigt för att ge en rättvis bild.

X har bestridit att barnet har farit illa och att anmälningarna har kommit från personer som har farit med osanning.

Hon motsätter sig att hennes moderskap skulle vara otillräckligt. Överlag finns det i alla utom en utredning goda exempel på hur kvinnorna får komma till tals i utredningstexterna gällande sitt moderskap.

X uppger att hon känner sig trygg med att hennes barn är hos mormor och morfar och tycker att det är en bra lösning då situationen är som den är.

Edvardsson (2003) beskriver hur det är vanligt att det i utredningar är oklart vem som är uppgiftslämnare, vilket är en fara för tillförlitligheten. Varje uppgift bör övervägas noga och sättas i sitt sammanhang. Klienten skall ges möjlighet att komma med synpunkter på uppgifter som har lämnats om dem. Dessa synpunkter skall noga dokumenteras.

På den andra analysnivån, den diskursiva praktiken, konstaterade vi att utredningarna i samtliga fall är skrivna av socialsekreterare för att inför socialnämnden motivera ett gynnande beslut om bistånd. I denna process användes just moderskapet som ett sådant motiv. I samtliga utredningar var det tydligt att kvinnorna, med hjälp av behandling, skulle bli "bättre mödrar" för både barnens och sin egen skull. Vi fann exempel på hur utredarna många gånger hänvisade till barnperspektivet för att motivera beslutet. Det gavs också konkreta exempel på hur kvinnorna inom den behandling som föreslogs skulle få ta del av föräldrautbildning.

Utifrån diskursanalys befinner sig alltid texten och diskursen i relation till varandra och till sitt historiska sammanhang. Vi har kunnat koppla hur de missbrukande kvinnorna beskrivs i utredningarna till tidigare forskning om missbrukande kvinnor. Att de missbrukande kvinnorna i utredningstexten beskrivs som otillräckliga mödrar stämmer överens med vad tidigare forskning visat. Även att kvinnorna själva beskrivs instämma med bilden av dem går att finna både i vår empiri och i tidigare forskning. Trulsson (2003 & 2006) beskriver hur

missbrukande kvinnor är utsatta för stor granskning av samhället kring sitt föräldraskap. Hon beskriver även hur moderskap kan vara ett motiv för missbrukande kvinnor att förändra sitt liv. Laanemets (2002) har i sin forskning påvisat hur missbrukande kvinnor ofta blir diskvalificerade som mödrar, både av samhället, men även av sig själva. Vi har i vår empiri funnit flera exempel på detta, nedan visar vi på hur det i utredningstexten beskrivs hur en av kvinnorna har upplevt sin egen begränsning som mor och handlat därefter.

X fattade själv beslut om att barnen skulle bo heltid hos sin pappa då X insåg att hon måste komma till rätta med sitt alkoholmissbruk. Hon förstod att barnen inte mår bra av att se sin mamma må dåligt och vara alkoholpåverkad.

Nedan följer ett exempel som vi tycker visar på hur en av kvinnorna beskrivs som otillräcklig i sin modersroll i dagsläget, men hur detta skall korrigeras genom behandling.

Bedömning gjordes att X var i behov av kvalificerad vård på behandlingshem för att bli fri från sitt beroende, för att kunna må psykiskt bra och fungera som mamma till sitt barn.

Kopplingar kan dras mellan hur missbrukande kvinnor historiskt sett har beskrivits till hur de beskrivs i utredningstexten. Den diskursiva praktik som varit gällande i samhället om missbrukande kvinnor har betydelse för hur de beskrivs i socialtjänstens utredningar idag. Att kvinnorna är representanter för ett dåligt moderskap kan utläsas även i vår empiri.

På den tredje nivån, den sociala praktiken, kan vi ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv se hur den normativa bilden av den goda modern till viss del reproduceras i utredningstexten, genom att kvinnornas moderskap ständigt problematiseras. Enligt ett socialkonstruktionistiskt perspektiv skapas antaganden om ett korrekt moderskap genom social interaktion. På samma sätt definieras också vad som anses avvikande och vad som är ett socialt problem. I utredningarna kan vi utläsa att kvinnorna beskrivs som otillräckliga i sitt moderskap. De uppges vara ångestfyllda och må dåligt över att de inte upplever sig som tillräckligt bra mödrar. De beskrivs helt enkelt som om de inte når upp till samhällets kriterier för ett gott moderskap.

X förmådde varken att klara av att vara mamma, eller sin sysselsättning i form av praktik.

X oroar sig ständigt för hur barnen har det och hon får ångestattacker när hon tänker på det.

X oroar sig för att tiden går och att det skall försvåra för henne att få barnet tillbaka.

Nedanstående citat tycker vi visar på hur en kvinna upplevde att hennes barn togs ifrån henne som ett hårt slag och som smärtsamt att hon i och med detta blev diskvalificerad som mor.

När barnen togs ifrån henne började X röka heroin för att lindra smärtan, det hjälpte henne att härda ut.

Det socialkonstruktionistiska perspektivet innefattar tankar om kategorisering av människor, vilket innebär förutfattade meningar om vissa egenskaper och beteenden. Ett exempel på en sådan kategori är att vara mor. I denna kategori innefattas en rad förväntade beteenden och kompetenser, vilka inte behöver förklaras varje gång man talar om begreppet moderskap. Det upprätthålls av en kollektiv förståelse och överenskommelse av vad som är sant. Vi menar att det genomgående i utredningstexterna talas om ett otillräckligt moderskap, men exakt vad detta innebär eller vad motsatsen innefattar förklaras aldrig närmre. Det faktum att missbruk finns i ett sammanhang där barn befinner sig är tillräckligt för att diskvalificera dessa kvinnor som mödrar fullständigt. I vilket sammanhang kvinnorna är otillräckliga när det kommer till att ge barnen den kärlek och omsorg de är i behov av uttalas aldrig, endast att de är det och att de skall få hjälp med att uppfylla sin föräldraroll.

I detta sammanhang blir Foucaults (i Hörnqvist 1996) maktbegrepp relevant. I det system vi studerar är socialsekreterarna de som har makten att definiera vad det innebär att vara en ”bra mor”. De har även makt och möjlighet att bestraffa och bestämma det avvikande. Inom socialtjänsten har man stort inflytande när det kommer till att bestämma *normaliserande sanningar* kring hur ett gott moderskap skall se ut. När socialtjänsten anser att föräldrarna inte lever upp till sina plikter att vara goda föräldrar kan de besluta om vissa insatser. Till exempel kan barnen i fråga omhändertas genom tvång eller omplaceras frivilligt. Socialtjänsten har därigenom en funktion av att vara uppfostrande, övervakande och bestraffande.

I första hand arbetar socialtjänsten för att individer på frivillig väg skall delta i de åtgärder som beslutas om. Foucault (i Hörnqvist 1996) har beskrivit hur ett frivilligt deltagande är mer effektivt än tvång. Att få människor att fungera som aktiva subjekt är mer effektivt i längden när det kommer till att befästa de maktstrukturer som finns. I de utredningar vi studerat har vi funnit exempel på hur kvinnorna beskrivs själva ha ”kommit till insikt” om sina brister eller tillkortakommanden på olika sätt. I flera fall är barnen frivilligt placerade i fosterfamilj eller hos den andra föräldern.

X är medveten om att barnen inte kan bo hos henne, så länge som hon inte har kommit till rätta med sitt alkoholmissbruk.

Barnet är familjehems placerat. X uppger att hon känner sig trygg med att hennes barn är hos sin mormor och morfar och tycker att det är en bra lösning då situationen är som den är.

Att frivilligt gå med på insatser från socialtjänsten kan också ge individen en större känsla av deltagande och makt i besluten som rör det egna livet. Att ge med sig i situationer som denna beskriver Hörnqvist (1996) som mer lönsamt. Man slipper då repressalier av olika slag som kan upplevas som kränkande och tillrättavisande. Att ta den makt man erbjuds, kan upplevas som bättre än att förlora makten helt.

När det gäller hur de missbrukande kvinnorna beskrivs avseende *Moderskap* kan vi se att utredningstexten tenderar att reproducera bilden av kvinnor med missbruksproblem som dåliga mödrar. Underförstått antyds i texten att kvinnorna är otillräckliga i sitt moderskap utifrån utredarens perspektiv. Tre av fyra kvinnor beskrivs i utredningstexten också själva outtalat diskvalificerat sig som mödrar. I utredningarna framställs det som att barnen har en central roll för kvinnornas möjlighet ut ur missbruk. Utredarna använder barnen som motivering till att kvinnorna skall beviljas bistånd om behandling och ett av målen med behandlingen skall bli att få hjälp med att fungera bättre i sitt moderskap.

När det gäller socialsekreterarnas synliggörande av de missbrukande kvinnornas egna tankar och känslor kring sitt moderskap har vi sett att detta varierar mellan de olika utredningarna. Vi anser att kvinnornas egna åsikter kring sin situation i stor utsträckning synliggörs. Vi tycker att det är viktigt då det tillför en tydligare helhetsbild avseende de missbrukande kvinnornas livssituation. Vad vi däremot ställer oss kritiska till är hur det ofta osynliggörs varifrån andra uppgifter som rör kvinnornas moderskap är hämtade. Detta menar vi gör dessa uppgifter mindre tillförlitliga vilket har betydelse för vår möjlighet att få en klar uppfattning om vem som uttrycker vad. Vi kan också utläsa hur utredningstexterna är del av konstruktionen av föreställningar kring missbrukande kvinnor som grupp, då de på flera sätt befäster de redan existerande uppfattningarna som även tidigare forskning påvisat. I relationen socialsekreteraren och klienten emellan har socialsekreteraren makten att definiera kvinnornas moderskap i texten. På så vis är socialsekreterarna del av att reproducera den rådande diskursen om den missbrukande kvinnan som avvikare i förhållande till bilden av den goda modern.

8.2 Femininitet

Med denna kategori har vi för avsikt att studera hur de missbrukande kvinnorna beskrivs i utredningstexten. Den normativa bilden av kvinnlighet består av uppfattningar om ”en riktig kvinna” som känslostyrd, kontrollerad gällande sin kropp och sina drifter, respektabel med ett vårdat yttre och ett vårdat sätt, omhändertagande och självupppoffrande.

I denna kategori reagerade vi främst på hur de missbrukande kvinnorna beskrevs som *okontrollerade* i sitt liv och i sin livsföring. Detta rörde både hur de behandlade sin kropp och hur de skötte strukturerandet av sitt liv i övrigt.

På den första analysnivån blev det tydligt hur utredarna relaterade kvinnornas icke-kontroll över sig själva till att de börjat missbruka. I en av utredningarna var det tydligt att missbruket grundade sig i kvinnans psykiska problematik. I flera av utredningarna antydde det också att det före missbruket funnits andra typer av självdestruktivt beteende relaterat till kvinnornas kroppar.

X har under ungdomen haft ätstörningar och tränat på ett fanatiskt sätt. X säger själv att hon har extremt låg självkänsla och tycker inte att hon duger till någonting. Dessa känslor har hon använt alkoholen för att trycka undan.

Ovanstående citat menar vi antyder att utredaren härleder kvinnans alkoholproblem till hennes oförmåga att ”tycka om sig själv” och låter en inre uppfattning om sig själv som värdelös styra sitt beteende. Genom språkmässiga val härleder utredaren kvinnans destruktiva beteende till en process som pågått länge och som grundas i en negativ självbild. Kvinnan beskrivs i det här fallet i enlighet med en normativ kvinnobild, då hon beskrivs som känslostyrd. Samtidigt sätts hon även i motsats till den respektabla kvinnan, då hon inte har kontroll över sin kropp och sina drifter. Ett annat exempel där kvinnan beskrivs som okontrollerad och därför i stort behov av vård där kontroll kan utövas av vårdpersonalen, är nedanstående citat. Inte heller här skrivs det i klartext att kvinnan är oförmögen att utöva självkontroll, men det antyds i den språkmässiga uppbyggnaden.

Sammantaget har X trots avgiftning, beviljat drogfritt boende samt graviditet inte lyckats att avhålla sig från droger. Vård i öppen form anses därför inte vara tillräcklig för att tillgodose X behov.

Avseende modalitet fann vi både bra och dåliga exempel gällande femininitet och vem som ger uttryck för vad. I utredningstexten överlag är det mer tydligt vad det är klienten har uppgett vara sina känslor eller tankar, men mindre tydligt vilken fakta som kommer från tidigare utredningar eller andra utomstående källor.

Barnens pappa har dock ett visst förtroende för X mamma och när hon är i Göteborg och hälsar på får X möjlighet att träffa barnen tillsammans med sin mamma.

Här beskrivs kvinna X som oförmögen och opålitlig som kvinna och som mor. Vem som är uppgiftslämnaren kring denna uppfattning är dock oklart. Det skulle kunna vara kvinnans egen mor, barnens far, kvinnan själv, eller någon helt annan.

På den andra analysnivån fann vi i likhet med tidigare forskning hur de missbrukande kvinnorna beskrevs som avvikare från den normala och respektabla kvinnan. Det finns en hel del i utredningarna som understryker att dessa kvinnor är i behov av att korrigera sina uttryck för femininitet. I nedanstående citat beskrivs hur behandlingen, förutom att avvänja missbruk också skall syfta till att förändra andra beteenden och uttryck som kvinnan har.

Om X beviljas det sökta biståndet skall man förutom 12stegs modellen även arbeta med relationerna i familjen, med X destruktiva relationer till män, samt stötta henne i att ha ett fungerande umgänge med barnen. Man kommer även att arbeta med att stärka hennes självkänsla.

Idag har X en ohållbar livssituation där hon självmedicinerar droger för att klara av sin tillvaro. Hon har ingen meningsfull sysselsättning och hennes sociala tillvaro är ostrukturerad.

En ”riktig kvinna” skall i enlighet med en normativ samhällsbild vårda sina relationer och ha en meningsfull och strukturerad sysselsättning. Historiskt sett när kvinnor har gett uttryck för en avvikande femininitet har detta korrigerats på olika sätt. Ett exempel är de spinnhus som vi tagit upp i bakgrundsbeskrivningen av vår uppsats. Spinnhusens funktion var att sysselsätta ”lösdrivande” kvinnor. Mattsson (2005) har beskrivit hur missbrukande kvinnor idag på behandlingshem är föremål för att omskolas till att ge uttryck för könade normer på ett korrekt sätt. Vi menar att ovanstående citat tyder på en liknande tendens, då behandlingen skall ha som mål att inte bara hjälpa kvinnorna ut ur sitt missbruk, utan också ha en uppfostrande funktion. Utredningstexterna är på så vis del i att reproducera föreställningar om att missbrukande kvinnor ger uttryck för en avvikande femininitet, en femininitet som bör rättas till.

På den tredje analysnivån har vi sett närmre på hur föreställningar om missbrukande kvinnors femininitet produceras och reproduceras genom sociala konstruktioner och maktstrukturer. Kvinnorna i utredningarna beskrivs som okontrollerade, dåliga mödrar, känslostyrda och som att de uppvisar en motbild till hur en respektabel kvinna förväntas vara. Vi har funnit exempel på hur utredarna beskriver beteenden hos de missbrukande kvinnorna som enligt normen anses vara okvinnliga, exempelvis:

Hon dricker stora mängder då hon återfaller. Till exempel en bag in box vin och en jaegermeisterflaska på en kväll.

Detta citat tyder på att kvinnan inte har kontroll över sin kropp och sina begär, vilket en respektabel kvinna bör. Att öppet dricka stora mängder alkohol anses inte feminint. Utredaren beskriver i nedanstående citat hur kvinnan dolt sitt drickande. Att kvinnan gjorde detta tycker vi tyder vi på att vara mor och dricka stora mängder alkohol inte anses vara ett accepterat beteende.

När barnen blev äldre började hon dricka i smyg. Något hon gjorde under en längre period. Hon gömde flaskor i garderoben och liknande. Hennes man och väninnor var omedvetna om det här beroendet/beteendet.

Ofta skriver utredarna om hur tidigare eller pågående behandling har hjälpt kvinnorna att återta kontroll över sig själva och sina liv. Då beskrivs kvinnorna i större utsträckning i enlighet med en normativ kvinnlighet. Hon har anpassat sig till normen.

X har varit på behandlingshem i tre veckor och hon har börjat komma in i rutinerna och deltar aktivt i gruppen och i de enskilda samtalen och uppgifterna. Hon tror att behandlingen kommer att hjälpa henne att komma till rätta med sitt alkoholmissbruk.

Vi kunde inom temat femininitet se, i likhet med ovanstående tema kring moderskap, hur de missbrukande kvinnorna beskrivs frivilligt gå med på socialtjänstens förslag om insats. I nedanstående fall är det uppenbart att kvinnan från början motsatt sig behandling men att hon sedan beskrivs ha ändrat inställning. Detta menar vi kan vara ett uttryck för att genom frivillighet slippa tvång och ytterligare maktutövning.

X omhändertogs på LVM-hem och efter en vecka där samtyckte hon till behandling enligt SoL. Hon uppger själv att hon tror att behandlingen kommer att hjälpa henne att komma till rätta med sitt alkoholmissbruk och hon ansöker därför om fortsatt behandling.

Kvinnan i det ovanstående exemplet blev först utsatt för ett typ av straff, genom att tvingas till vård mot sin egen vilja. Foucault (i Hörnqvist 1996) har beskrivit hur bestraffning används som en del i processen att normalisera det avvikande. Han beskriver hur detta kan ske i subtila former, eller som i detta fall genom lagstiftning. Det är mer effektivt att belöna önskvärda beteenden för att få till en förändring. Frivilligt deltagande är också mer effektivt, vilket vi beskrev under temat moderskap. Vi har också funnit i utredningstexten att socialsekreterarna betonar hur kvinnorna är motiverade till den insats som föreslås. Vi förstår att detta är en strategi från deras sida för att få ett godkännande av socialnämnden gällande föreslagen insats. Dock tycker vi att kvinnornas samtycke ibland beskrivs på ett motsägelsefullt sätt:

X samtycker till behandling och säger att även om hon helst inte vill vara där så är det precis det hon behöver

Att kvinnan beskrivs ha dessa ambivalenta känslor tycker vi tyder på att hon samtycker till behandling då hon upplever att hon inte har något annat val. Att underkasta sig den dominerande maktpositionen, vilken i detta fall socialtjänsten besitter, är enligt Foucault (i Hörnqvist 1996) alltid enklare och kortsiktigt mer lönsamt.

Kategorin *femininitet* anser vi förutom kvinnlighet också innefattar moderskap och relationer eftersom dessa är oundvikligt sammankopplade. För att på ett gott sätt representera femininitet ingår föreställningar om goda relationer och ett gott moderskap. Vi har funnit att de missbrukande kvinnorna genom sitt okontrollerade beteende avseende sitt missbruk, sitt moderskap och oförmåga till fungerande relationer ej uppfyller samhällets krav på en korrekt kvinnlighet. Framför allt blir detta tydligt då utredarna beskriver hur behandlingen skall fokusera på att omskola beteenden som inte enbart rör missbruket. Den diskurs kring gruppen missbrukande kvinnors femininitet vilken tidigare forskning beskrivit existerar i samhället (se bl.a. Laanemets 2002, Matsson 2005, Trulsson 2003 & 2006), och reproduceras enligt oss i utredningstexten.

8.3 Relationer

I kategorin *Relationer* har vi studerat kvinnornas relationer till framförallt män, då det i utredningarna var främst dessa relationer som skildrades.

Överlag kan vi i utredningstexten utläsa hur det beskrivs att kvinnorna ofta har, eller har haft erfarenhet av problematiska relationer till män. Ett par av kvinnorna beskrivs ha varit utsatta för våld av män och de andra har blivit utsatta för psykisk misshandel. Tre av kvinnorna beskrivs befinna sig i relationer med män där missbruk är närvarande. Antingen missbrukar även deras partner eller så är deras partner delaktiga i att förse dem med droger.

Vid det första analyssteget kan vi gällande transitivitet utläsa hur utredarna antyder att enkönad vård skulle vara det bästa behandlingsalternativet för två utav kvinnorna. I ett av fallen har kvinnan tidigare blivit utskrivna från ett behandlingshem efter att hon inlett en relation med en annan klient på behandlingshemmet. Efter denna, vad vi kan utläsa enstaka händelse, så har utredaren uttryckt att dennes uppfattning är att kvinnan allra helst inte bör vårdas tillsammans med män. Detta trots att hon själv önskar komma till ett specifikt behandlingshem där hennes man för närvarande befinner sig.

Med anledning av att X inte klarar av behandlingen tillsammans med andra män är behandlingshem Z inte längre aktuellt i hennes fall.

Genom att uttrycka sig på detta vis antyder utredaren att kvinnan i fråga inte är kapabel att ha sunda relationer till män, och att relationer med män är en del av hennes problematik. I utredningen i övrigt finns det inget som tyder på att hon skulle ha blivit utsatt för fysiskt eller psykiskt våld. Hon beskriver tvärtom själv att hennes nuvarande relation är välfungerande och att hon och hennes man planerar ett liv tillsammans efter avslutad behandling. Vi uppfattar det som att utredaren har någon typ av information om, eller föreställningar kring, kvinnan avseende relationer som inte delges i texten. Trots att kvinnan själv uttryckt sin

vilja och sina åsikter så är utredaren av annan uppfattning. Utredningstexten klargör inte varför det är så.

En av utredningarna utmärker sig när det gäller att redogöra för vem som har lämnat vilka uppgifter (modalitet), och särskilt när kvinnan själv kommer till tals.

Relationen var enligt X turbulent där hon misshandlades och kontrollerades minutiöst av mannen. Han var enligt henne inte heller snäll mot deras gemensamma barn.

Exemplet ovan är i motsats till föregående exempel tydligt när det gäller att det är kvinnan själv som problematiserar relationen. Detta menar vi är viktigt för att utredningen skall ge en rättvis bild av kvinnan i fråga och texten lämnar lite utrymme för tolkningar.

På analysnivå två, den diskursiva praktiken, finns många paralleller att dra mellan vår empiri och tidigare forskning. Trulsson (2003) har bland annat skrivit om kvinnors utsatthet i missbrukssammanhang relaterat till män. Hon beskriver också hur självmedicinering i form av missbruk ofta grundar sig i relationella trauman, exempelvis övergrepp av olika slag. Laanemets (2002) beskriver hur det finns en utbredd föreställning om att kvinnor bör behandlas separat från män och skyddas från dem. Hon har också beskrivit hur det i behandling också kan ingå att reflektera och jobba med sina tidigare relationer till män. Detta tar sig uttryck även i de utredningar vi studerat. Som ovan nämnts tenderar relationer att problematiseras i stor utsträckning. Ofta kopplas även kvinnornas missbruksproblem till destruktiva relationer. Nedan följer ett exempel på detta:

X har haft en relation med en man som varit problematisk, de har ibland druckit tillsammans och han har inte behandlat X väl. Det har dock inte förekommit något fysiskt våld, enligt X. Hon har farit illa i relationen och det har vid ett flertal tillfällen varit den utlösande faktorn till överdosering av alkohol och tabletter.

Vi har även funnit ett konkret exempel på när att arbeta med relationer till män ska komma att bli en del av behandlingen. Detta citat exemplifieras även under rubriken femininitet:

Om X beviljas det sökta biståndet skall man förutom 12stegs modellen även arbeta med relationerna i familjen, **med X destruktiva relationer till män**, samt stötta henne i att ha ett fungerande umgänge med barnen. Man kommer även att arbeta med att stärka hennes självkänsla.

Vi kan tydligt se hur utredningstexten vi studerat uppvisar samma bild av missbrukande kvinnors relationer till män som tidigare skildrats i forskning. Utredningarna är på så vis del i att vidmakthålla den rådande diskursen om

missbrukande kvinnor som en utsatt grupp, då de lever i en mansdominerad miljö där de är offer för våld av olika slag.

På den tredje och sista nivån, den sociala praktiken, kan vi konstatera att utredningstexten socialt konstruerar de missbrukande kvinnorna som offer i förhållande till män. Genom social interaktion och språk befasts uppfattningar om världen och sociala fenomen. Utredarna har tolkningsföreträde när det kommer till att skildra kvinnornas relationer. Hur de beskriver kvinnorna kommer att få betydelse för hur vi fortsättningsvis kommer att tala om missbrukande kvinnor som social grupp, och för vilka föreställningar som kommer leva vidare. I nedanstående citat exemplifieras hur utredaren beskriver att kvinnan i fråga impulsivt och känslostyrt inleder en problematisk relation med en missbrukande man. Att uttrycka sig på detta vis tycker vi befäster en bild av kvinnor överlag och av missbrukande kvinnor i synnerhet som irrationella och självupppoffrande.

År Y träffade X sin kommande man vid en drogfest och omgående flyttade hem till hans lägenhet. Tillsammans fortsatte de dagligen att ta GHB, hasch, amfetamin och tabletter.

Ett annat exempel då utredningstexten befäster bilden av missbrukande kvinnor som självupppoffrande i relation till män, är när en kvinna i en av utredningarna enbart vill genomgå behandling vid ett specifikt behandlingshem. Detta på grund av att hennes man vårdas där. Utredaren uttrycker tydligt att kvinnan vet om att hon riskerar att få avslag på sin ansökan då det aktuella behandlingshemmet ej är upphandlat av Göteborgs stad.

Hon avvisar alla andra förslag vilket innebär att hon blir utan någon hjälp ifall hennes ansökan avslås.

Hur man i texten framställer kvinnorna får betydelse för hur man i fortsättningen kommer att kategorisera missbrukande kvinnor och vilka egenskaper man kommer att tillskriva dem. Socialsekreterarna ger i utredningstexten en bild av att kvinnorna är underordnade sina män och ofta står i beroendeförhållande till dem. Det är fullt möjligt att den samhälleliga synen på missbrukande kvinnor och vad socialsekreterarna tidigare har för bild av dem som social grupp, påverkar hur utredarna själva kommer att beskriva missbrukande kvinnor och deras relationer. Socialsekreterarna är onekligen del av en bredare social praktik, och är medarbetare i en organisation där vissa bestämda uppfattningar styr hur arbetet går till. Hur man inom myndigheten ser på den sociala verkligheten och sociala problem förändras genom att diskurser utmanas. Att förändra diskurser är dock en process som tar tid och kräver en kollektiv förändring av förståelsen kring den sociala verkligheten.

Avseende *Relationer* har vi sett hur man i utredningarna problematiserar kvinnornas relationer till män. Att utreda vilka relationer med män kvinnorna har,

får ta stor plats i utredningstexterna. Detta tycker vi stärker den kollektiva uppfattningen om att relationer med män är en del av de missbrukande kvinnors problematik och att det är något som behandlingen bör ta i beaktande. Både genom att behandla detta konkret men också genom att separera kvinnor från män i behandlingssammanhang.

9. AVSLUTANDE DISKUSSION

I detta avsnitt kommer vi att koppla samman vårt resultat med våra frågeställningar. Vi kommer att tydliggöra de slutsatser vi dragit av vår studie samt diskutera dessa i relation till de nya frågor som väckts.

Vårt syfte med studien var att granska hur kvinnor med missbruksproblematik skildras i socialtjänstens utredningar inför bedömning av behandlingsinsatser. Vi fann att den bild utredningarna gav av kvinnorna till stor del liknade den bild som tidigare forskning om missbruksbehandling visat på. Den föreställning om missbrukande kvinnor som råder i samhället i stort befasts genom socialsekreterarnas utredningstext. Kvinnorna beskrevs som otillräckliga i sitt moderskap, som att de uppvisar en motbild till traditionell femininitet samt som att deras relationer till män var problematiska och destruktiva. Dessa tre kategorier, *moderskap*, *femininitet* och *relationer*, beskrevs alla vara i behov av korrigerande och normalisering genom föreslagna behandlingsinsatser.

Genom textens sammansättning och den diskurs, vilken den är med i att skapa, reproduceras föreställningar om missbrukande kvinnor som social grupp. Vi menar att bilderna av dessa kvinnor lätt blir onyanserade, då endast svagheter belyses. Det kan finnas en risk i att missbrukande kvinnor förknippas med vissa egenskaper, vilka utredarna tenderar att framhäva i utredningstexten utan att närmare specificera dessa. Exempelvis är det ”dåliga moderskapet” genomgående belyst i de utredningar vi studerat, utan att det närmare beskrivs hur det tar sig uttryck. Kan hända görs detta mer eller mindre medvetet från socialsekreterarnas sida, genom att visa på barnens utsatta situation kan de motivera sitt förslag till insats. Sällan fann vi exempel på då kvinnornas styrkor lyftes fram. För oss som läsare ges en stereotyp bild av kvinnorna som offer och som medlemmar av en avvikande grupp i utkanten av samhället. Vi tycker att de utredningar vi studerat saknar en nyanserad bild av individen, då de brister i att lyfta fram de missbrukande kvinnornas individuella styrkor. Att utöver det som är problematiskt även beskriva kvinnornas olika kompetens kanske kunde vara ett alternativ för att motivera sitt förslag till beslut från socialsekreterarnas sida. Framställs kvinnorna som motiverade och resurskraftiga kan stereotypa bilder motverkas och diskursen förändras. Vi har i utredningarna sett att socialsekreterarna ger klienterna utrymme att uttrycka sig i texten. Deras tankar och åsikter synliggörs förhållandevis väl utifrån vad vi kan bedöma. Ofta uttrycks

detta i relation till ett beskrivet skeende, till exempel ett omhändertagande av deras barn eller känslorna kring en tidigare behandlingsinsats. Vi önskar se mer av kvinnornas åsikter om den framtida, tänkta insatsen och livet efter denna. Att ge kvinnorna mer utrymme i texten att reflektera över sin situation tror vi kan vara betydelsefullt för hur de uppfattas avseende motivation och delaktighet. Detta skulle kunna medverka till att tvätta bort offerstämpeln och göra dem till aktiva subjekt. Att synliggöra kvinnornas egna tankar är också viktigt för att utjämna maktförhållandet mellan socialsekreterare och klient. Ju mer det synliggörs vad klienterna själva anser om sin situation, desto större makt får de när det kommer till att vara med i att definiera diskursen om sig själva.

Utredningstexten påverkas av de historiska föreställningarna som funnits kring missbrukande kvinnor, och utredningstexten kommer i sin tur att vara del i att upprätthålla och reproducera denna bild. Socialsekreterarna är del av en social praktik och blir på så vis påverkade av denna när de skall författa sin utredningstext. Eftersom vi kategoriserar vår verklighet och dess företeelser genom kollektiva processer och social interaktion, kan socialsekreterarna aldrig vara helt och hållet objektiva i sina bedömningar. Vår förförståelse har betydelse för hur vi uppfattar sociala problem och hur vi kommer att beskriva dessa. Genom att vara medveten om hur dessa processer går till och om språkets essentiella roll i detta, så kan vi utmana de rådande diskurserna och dekonstruera de föreställningar som finns. Personer i maktposition bör vara extra medvetna om hur diskurser produceras och reproduceras. Socialsekreterare har som representanter för en myndighet stor makt när det kommer till att definiera och beskriva sociala problem. Hur de hanterar denna makt får konsekvenser för både individer och för den fortsatta sociala praktiken.

9.1 Förslag till vidare forskning

Vi gjorde valet att enbart studera utredningar om missbrukande kvinnor. Vi tycker att det hade varit intressant att också se på hur missbrukande män beskrivs i utredningar, och göra jämförelser kvinnor och män emellan. Det hade varit spännande att se om de skiljer sig åt avseende de frågor vi har studerat. Vi har under vårt arbete förstått att det inte finns några specifika bestämmelser för vad som skall finnas med i en utredning och hur den skall skrivas. Vi har märkt att innehållet i utredningarna vi undersökt skiljer sig åt och vi tycker att det vore intressant att närmre undersöka hur olika utredningstexter kan vara och vilka effekter det eventuellt får.

REFERENSER

Agerberg, Miki (2004). *Kidnappad hjärna: en bok om missbruk och beroende*. Lund: Studentlitteratur

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) (2005). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 2., [omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur

Bernler, Gunnar & Johnsson, Lisbeth (1995). *Den sociala journalen. 2, Tre bilder av socialtjänstens klient*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Billquist, Leila (1999). *Rummet, mötet och ritualerna: en studie av socialbyrån, klientarbetet och klientskapet*. Diss. Göteborg: Univ.

Billquist, Leila och Johnsson, Lisbeth (2007) ”Sociala akter som empiri – Om möjligheter och svårigheter att använda socialarbetares dokumentation i forskningssyfte”. *Socialvetenskaplig tidskrift nr 1*, s 3-19.

Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber

Burr, Vivien (2003). *Social constructionism*. 2. ed. London: Routledge

Börjesson, Mats & Rehn, Alf (2009). *Makt*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Christensen, Rita (1993). *Missbrukarnas barn: på daghem och fritidshem, i skolan och vården*. Stockholm: Prisma

Edvardsson, Bo (2003). *Kritisk utredningsmetodik: begrepp, principer och felkällor*. Stockholm: Liber

Fairclough, Norman (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity

Friis, Eva (2003). *Sociala utredningar om barn: en rättssociologisk studie av lagstiftningens krav, utredningarnas argumentationer och konsekvenser för den enskilde*. Diss. Lund : Univ., 2003

Gemzöe, Lena (2002). *Feminism*. Stockholm: Bilda

Giddens, Anthony & Griffiths, Simon (2007). *Sociologi*. 4de, omarb. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Hilte, Mats & Laanemets, Leili (2000). *Berättelser om missbruk och vård: om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram*. Lund: Socialhögskolan.

Hirdman, Yvonne (2003). *Genus: om det stabilas föränderliga former. 2.*, [rev.] uppl. Malmö: Liber

Hörnqvist, Magnus (1996). *Foucaults maktanalys*. Stockholm: Carlsson

Kolfjord, Ingela (2003). *Kvinnors drogbruk och lagbrott: positionella och kontextuella strategier i en våldsrelaterad vardag*. 1. uppl. Lund: Bokbox

Laanemets, Leili (2002): *Skapande av femininitet – om kvinnor i missbrukarbehandling*. und: Lund: Socialhögskolan.

Luck, P.A., Elifson, K.W. & Sterk, C.E. 2004, "Female Drug Users and the Welfare System: A Qualitative Exploration", *Drugs: Education, Prevention and Policy*, vol. 11, no. 2, pp.113-128.

Lundström, Tommy (2008) "Aktforskning" i Meeuwisse, Anna, Swärd, Hans, Eliasson-Lappalainen, Rosmari & Jacobsson, Katarina (red). *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur & kultur

Mattsson, Tina (2005): *I viljan att göra det normala – en kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Växjö: Egalité.

Olausson, Solveig (2008). *Kvinnor med substansmissbruk och psykisk ohälsa*. Göteborg: Göteborgs universitet

Payne, Malcolm (2008). *Modern teoribildning i socialt arbete. 2.*, svenska utg. Stockholm: Natur & Kultur

Skeggs, Beverley (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos

Socialstyrelsen (2010) *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten: [individ- och familjeomsorg, äldreomsorg, handikappomsorg (SoL och LSS)]*. 3. uppl. Stockholm.

SOU 2000:20 Steriliseringsfrågan i Sverige 1935 - 1975 Historisk belysning - Kartläggning – Intervjuer. Slutbetänkande. Stockholm, Fritzes offentliga publikationer.

SOU 2011:35 Missbruksutredningen. Bättre insatser vid missbruk och beroende: individen kunskapen och ansvaret: slutbetänkande. Stockholm, Fritzes offentliga publikationer.

Trulsson, Karin (2003) *Konturer av ett kvinnligt fält: om missbrukande kvinnors möten i familjeliv och behandling*. Diss. Lund : Univ., 2003

Trulsson, Karin (2006) *Dans på lina: kvinna, mamma och missbrukare*. Stockholm: Carlsson

Trulsson, Karin, Länne, Lotta & Nötesjö, Gunilla (1997). *Kvinnor på väg in från kylan: bilder av kvinnor och missbruk*. Stockholm: Kvinnoforum utbildning

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk- och samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Wetherington, C.L. 2007, "Sex-gender differences in drug abuse: A shift in the burden of proof?", *Experimental and clinical psychopharmacology*, vol. 15, no. 5, pp. 411-411-417.

Winther-Jørgensen, Marianne och Philips, Louise (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund, Studentlitteratur.

Internetkällor:

<http://www.fass.se/LIF/lakarbok/artikel.jsp?articleID=4242> (2011-10-18)

Övriga vetenskapliga publikationer:

Drugge, Ulf (2011). *Kvinnor dömda 1860-1890 till spinnhus: Levnadsvillkor och efterföljande livschanser*. Historikermötet i Göteborg den 5-7 maj 2011. (Konferensbidrag)

Bilaga 1

GÖTEBORGS UNIVERSITET

2011-10-18

Till
(Namn Namnsson)
Enhetschef vid vuxenenheten (stadsdelsnamn)

Ansökan om att ta del av sekretessbelagda handlingar i samband med uppsats arbete på C-nivå, gällande könskonstruktioner i sociala missbruksutredningar.

Vi heter Moa Svensson och Sofie Borg och läser sjätte terminen på socionomprogrammet vid Göteborgs Universitet. Vi skall nu skriva vår C-uppsats och behöver Er hjälp med att samla in empiri. Vi kommer att skriva vår uppsats under höstterminen 2011 och skall vara färdiga i december 2011.

Syftet är att granska hur kvinnor med missbruksproblematik skildras i socialtjänstens utredningar inför bedömning av behandlingsinsatser. Vi kommer att göra en diskursanalys utifrån sagda utredningar där vi kommer fokusera på hur man genom språket beskriver klienten och analysera detta utifrån teorier om makt och könskonstruktioner. Studien kommer att bedrivas i enlighet med forskningsetiska principer inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning.

Vi behöver därför hjälp med att få tillgång till 3-5 stycken utredningar där klienten i fråga är oidentifierad. Ett annat alternativ som kan underlätta för Er skulle kunna vara att vi undertecknar sekretessavtal och läser utredningarna som dem är på plats hos Er. Vi önskar titta på utredningar som gäller kvinnor över arton år som är mödrar till omyndiga barn, de behöver dock inte ha vårdnaden om dessa barn. De skall ha beviljats bistånd i form av vård och behandling vid behandlingshem under de senaste tre åren.

Vi förstår att detta kräver en arbetsinsats från Er sida, men vi vore oerhört tacksamma för snar behandling av ansökan. Vi önskar svar på vår ansökan inom senast 28 okt 2011. Svar skickas till handledare Birgitta Jansson.

Sofie Borg
Tfn: 07XX-XXXXXX
X@Xmail.com

Moa Svensson
tfn: 07XX-XXXXXX
X@Xmail.com

Birgitta Jansson
(Kontaktuppgifter)

Bilaga 2

Beslut om utlämnande av handlingar.

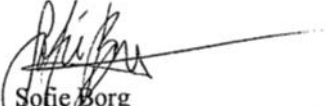
Beslut om förbehåll

Ni har för forskningsändamål begärt att få ut personakter som rör handläggning av ärenden enligt socialtjänstlagen. Begäran kommer från Göteborgs universitet, daterat 2011-10-18. Handledare är fil.dr Birgitta Jansson.

Handlingarna, som innehåller uppgifter som är sekretessbelagda enligt 26 kap 1 § offentlighets- och sekretesslagen, tillhandahålls för läsning på plats med följande förbehåll enligt 10 kap 14 § samma lag.

- Uppgifterna får inte användas eller publiceras på sådant sätt att uppgifterna kan identifieras av annan
- Överträdelse av detta förbehåll medför straffansvar enligt brottsbalken för brott mot tystnadsplikt

Tagit del av förbehåll:

Sofie Borg

Moa Svensson